ԿԻԼԻԿԻԱ

ԱՄՍԱԹԵՐԹ

ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՄԲ

ՄԱՆՈՒԷԼԻ ՀԱՐՈՒՆԱԿ ՀԻԹԻՀԻՄԵԱՆ

ՏՈՔԹՈՐ ՓԱՐԻԶԻ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆԻ

ՀԱՏՈՐ ԿՐԿՐԱԳՐՊ

ԹԻՒ 13, ՏՈՒԼԻՍ 1.

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ

Ի ՏՊ. Թ. ՏԻՎԻԹՃԵԱՆ. ՎԷՋԻՐ ԽԱՆ, ԹԻՒ 20.

1868

ԿԻԼԻԿԻԱ

ՀԱՅԵԳԵՑԻ

ՄԻԱՄՈՒԹԵԱՆ

ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՀԱՏՈՐ ԵՐԿՐՈՐԴ 1868 ՅՈՒԼԻՍ 1. ԹԻՒ 13.

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԱՅՍՕՐ, Քրիստոսաբարձեալ աղգդաց ներկայն և ապագայն օր ըստ օրէ ապահովցնող, հզօր գործիքն, ըսել կուզեմ, ԸՆԴՀԱՆՈՒՐԻՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ, բոլոր մարդասիրաց ուշադրութեան և խորհրդածութեան նիւթ եղած է: Անգղիոյ, Գաղղիոյ, Գերմանիոյ, Ամերիկոյ և ասոնց նման մարդկութիւնը սիրող, մարդկութեան բարւոքկեցուցիչը վարիչքը ժողովրդոց ծերակոյտներու, օրէնսդրական ժողովներու մէջ չերմ վիճաբանութեան նիւթ եղողն է ԸՆԴՀԱՆՈՒՐԻՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ: Ա երոյիշեալ մեծ ժողովներու մէջ խօսք ուներող երեսելի տաղանդները չեն դադրիր պնդելու թէ, Աղգ մը, Հաղորդուրդ մը, ըսենք, ընդհանուր մարդկութիւնն, ըստ ամենայնի յառաջացնող, երջանկացնող, հարստացնող, միակ և միակ միջոցն է "ընդհանուրին դաստիարակութիւնը":

Հնարիտ փիլիսոփայք և մարդասէրք, կաշխատին ու կջանան համոզել կառավարութեանց Վարիչները, թէ, որչափ որ կարևոր են պետութեան մը, սահմանագլուխներն ապահովութեան մէջ պահող բերդերը, Տերութեանց ներքին և արտաքին խաղաղութիւնը պահող, զինուորաց խումբերն, այնքան և աւելի կարևոր են դպրոցներն ու ընդհանուրին դաստիարակութիւնը: Թէ Կառավարութիւնք, Աղգք և Ժողովուրդք նկատիւ համոզուելով, և սրտիւ ընդունելով այս ճշմարտութիւնը, փափաքելի է և կարևոր, թէ զինուորաց, նմանին արիւնը թափող, մարդկութեան արժանիքն ոտնակոխ ընող բարբարոս դործիքներու, թնդանօթներու, տեսակ տեսակ հրացաններու համար

Տ. Մ. Ր. Խրիմեան:

յատկացեալ գումարները, ժողովրդեան գաստիարակութիւնը համար գործածուի: Ընդարձակ չկայ խնդիր մը, այսինքն ընդհանուրին գաստիարակութիւնն, որոյ չափ ուշադրութեան արժանի, օգտակար և անհրաժեշտ չըլլայ:

Ոչկայ խնդիր մը, որ այսչափ արժանի չըլլայ մարդոց ուշադրութեան. ոչ կվերաբերի նոյն ինքն մարդուս աշխատութեան և պատուոյն: Մարդիկ իրենց բանականութիւնը լուսաւորող լոյսերէն զրկուած, միայն արտաքին տեսքով, իբրև անբան կենդանի, մարդկային օձոին վերաբերած կըլլան: Ո՞նչ անուշով կանչելու է այն մարդն, որ իր իսկական բնութիւնը չճանչնար, որ բնաւ տեղեկութիւն չունի իր ճակատագրոյն վրայ, և ոչ իսկ իր ներքին կարողութեանց: Ոչ իր և ոչ իր ընկերին արժանիքը կհասկնայ ու կյարգէ, թմրած ըլլալով տգիտութեան մէջ, ըստ բախտին կերթայ ամէն ճամբայներէն, աղէկներն ինչպէս և գէշերն, որովհետև ամէնքն ալ, աղէկն ու գէշն ալ, մի և նոյն գոյնով կներկայանան իր աչաց: Ազատութիւնը մեծ բան մ՚է, և մանաւանդ մեծ բան մը, բայց տգէտին համար ազատութիւն չկայ: Վերի՝ երկրին, որ չգիտէ զանի բերրացնել, գերի՝ բնութեան, որ կվախնայ անկից. գերի՝ իրմէ աւելի ճարպիկ մարդոց, որք զինքն ուզածնուն պէս կդործածեն. գերի՝ իր կրից, որք կտիրեն իր վրայ: Ո՞նչպէս կրնայ ազատ ըլլալ մարդս այս վիճակով: Հաւասարութիւնն ալ, ազատութեան նման, մեր, այս ժամ. դարուն լեզուին և անցից մէջ մեծ տեղ մը կբռնէ. բայց կայ և կրնայ ըլլալ հաւասարութիւն տգիտին համար: Ընտարակոյս կարդալ և գրել չգիտցողը կամ տգէտն ու գիտունը, հաւասար են իբրև մարդ, ըստ իրաւանց և պարտաւորութեանց. բայց բարոյապէս խօսելով, և իբրև մարդ կատարեալ, այն, որ գրել ու կարդալ չգիտէ, տգէտը կամ իր բանականութիւնն, իմացական կարողութիւնները գործածելու եղանակը չգիտցողը, բնաւ չպիտի հաւասար ըլլայ կարդալ, գրել և մտածել գիտցողին: Եթէ երկրորդին կվերաբերին անհակառակելի իրաւունքներ, եթէ զինքն օտիպող պարտաւորութիւններ ունի, կրնան նոյնն ըլլալ անոր, որ ունի զանոնք հասկնալու համար, մեծ խմացականութիւն մը, և զանոնք կատարելու համար, առանց կանոնի և ուժի կանք մը: Նախապաշարմունք, անցեալէն մնացած, այն տատանող կտորուանքները, դեռ մեր ընկերութեանց մէջ, զդալի կերպով կտիրեն, որովհետև պաշտպանութիւն գտած են և կգտանեն տգէտ դասէն: Դաստիարակութեամբ է որ, օրինաց մէջ արձանագրեալ հաւասարութիւնը, սովորութեանց մէջ պիտի արմատանայ, անոյ ալ, ազատութիւնն, աղէկ սովրեցնելով, ճանչցուելով աւելի հաստատուն

պիտի ըլլայ : Եթէ փափաքելի է որ մարդիկ , իրարու հետ մարդասիրաբար վարուին , պէտք է նոյնպէս զանոնք դաստիարակել . պէտք է , դաստիարակութեամբ , իրար պաղեցնող անհաւատարմութիւնները ջնջել : Պէտք է համոզել ամէնքն ալ , թէ այնպիսի ընդհանուր շահեր կան , որոնց կատարելքին ճշմարիտ կերպով մը մասնաւոր շահեր ալ . թէ ամէն ոք , այս աշխարհիս մէջ , իրարու օգնութեանց կկարօտին , կարելի եղածին չափ երջանիկ և ուրախ կեանք մը վարելու համար . և այս օգնութիւնը չպիտի կրնայ գտնել , եթէ ինքն ալ նոյնը չընէ : Տգիտին և անբան կենդանեաց մէջ ի՞նչ տարբերութիւն կայ . տգէտը միայն ինքզինքին ապաւինելով , միայն ինքզինքը կսիրէ , մինակ կապրի , մինակ կարծելով ինքզինքն :

Արդարև , չկայ խնդիր մը որ այսչափ օգտակար ըլլայ : Ընդհանուրին տգիտութիւնն , ընդհանուրին աղէկութեանը համար , ի գործ դրուած , ամէնէն հզօր միջոցներն անպտուղ պիտի ընէ : Գիտութիւնն , ապարդիւն պիտի մնայ , իրենց վիճակը բարւոքելու , գիտութեան ամէն ջանքերն անօգուտ պիտի մնան , եթէ գործաւորը կամք չունենայ զանոնք ճանչնալու և կառավարելու : Տնտեսագէտք ապացուցած են թէ , ընկերութիւններն , որք զանազան մարդիկք իրար կմիացնեն , առանց մէկին իրաւունքին դպչելու , կարող են ամէնէն դժուար խնդիրները լուծելու , մեծամեծ ձեռնարկութիւններ ընելու : Ասոր նման մարդիկ , իրենց իմացականութիւնը լուսաւորող ուսմունքն , ու իրենց խիղճն առաջնորդող դիտութիւնը չունին , ի՞նչ օգուտ կրնայ ընել որ և է ընկերութիւն մը . այսպիսի մարդոցմէ կազմեալ ընկերութիւն մը , ուրիշ բան չկրնար ըլլալ , եթէ ոչ անպտուղ խառնակութիւն մը և շատ անգամ ցնցասակար հետևութիւններ ծնունդ կառնուն , ինչպէս յաճախ տեսնուած են մեր մէջ , և պիտի շարունակեն տեսնուիլ , քանի որ ազգայինք կմնան նոյնն , ինչպէս էին տարիներ առաջ , ըսել կուզենք , ինչպէս որ յայտնի է , եթէ մնան տգէտ և հետևաբար աղքատ : Ասոր այն քաղաքներուն մէջ , ուր տգիտութիւնն իր բոլոր ուժովը կտիրէ , գործաւոր ժողովրդոց թշուառութիւնն ու աղքատութիւնն աւելի մեծ է , որովհետև նոքա ոչ միայն իրենք իրենց բարւոքկեցութեան կարևոր եղած միջոցները կրնան ստեղծել , այլ իրարու օգնական ալ չեն կրնար ըլլալ : Ուստի , այսօր , ընդունուած է սա ճշմարտութիւնը , թէ զանոնք իրենց աղքատութենէն ազատելու համար , ամէն բանէ առաջ պէտք է զանոնք դաստիարակել , Երկրագործք ևս պէտք է դաստիարակուին , որպէս զի նոքա ևս գիտնան ու հասկնան , մշակելիք ու մշակած հողին որպիսութիւնն : որպէս զի կարող ըլլան իրենց ձեռ-

աց տակն եղող հողն աւելի հարուստ և բերրի ընել : Դատախա-
րակութիւնը պիտի բերրացնէ հողը, ինչպէս որ պիտի ընէ արհեստն :

Արդարև չկայ խնդիր մը, որ այսչափ ստիպողական չըլլայ : Երբ Դաղղիա և ասոր նման, ըստ ամենայնի յառաջադիմութեան մէջ եղող ազգերն, կղզեան և անկեղծօրէն կխոստովանին, ժողովրդեան մեծագոյն մասին տգիտութիւնը . մենք հայերս, ի՞նչ ըսելու ենք, երբ աչքերնիս չորս կողմ պտտցնելով, ազգայնոց վիճակը քննելու կելլենք . ի՞նչ պիտի ըլլան տեսածներնիս, եթէ ոչ, տգիտութիւն ըստ ամենայնի, ամէն ուրէք, և ամենուն վրայ, աղքատութիւն, անտարբերութիւն, անզգայութիւն և երբեմն բռնութիւն . թշուառ վիճակ և եղկելի, մանաւանդ որ կզգակցին ջանք ու ճիգ, այս տխուր վիճակէն ազատելու : Ընթարոյականութիւնն, իր ամէն ընտանեկան ճիւղերովը, տիրելով ընդհանուրին վրայ, կեանքն ու կենաց ապահովութիւնն և բարեբաղդութիւնն օր քան զօր աւելի կնուազցնէ : Ուշիմ քննութիւն մը կգտնէ թէ մեր այս խեղճ ու աղքատ, և օր ըստ օրէ աւելի խեղճանալու և աղքատանալու միակ և միակ պատճառն է ընդհանուրին տգիտութիւնը, զի տգէտ մարդն, ոչ իր պարտքը կճանչէ և հետևաբար ոչ կարող է և կրնայ ըլլալ իր իրաւունքները պաշտպանել :

Պատմութիւնը կսովրեցնէ մեզ թէ, եթէ դաստիարակութիւնը, միշտ հարուստ ընտանիքներէն դէպի աղքատաց մէջ մտած է անզգալի կերպով . բայց այսօր, արդարև, մեծ ուրախութիւն կզգայ մարդս, տեսնելով որ քաղաքակրթեալ ազգաց մէջ, այսօրուան ամենուն խորհրդածութեան նիւթ եղող առարկայն եղած է ընդհանուրին դաստիարակութիւնն, ու զանի կատարելապէս և կարելի եղածին չափ շուտով ընդհանրացնելու համար ի գործ դրուած միջոցներն :

Այսպէս կկրկնենք դարձեալ թէ, դաստիարակութիւնը պէտք է, կարևոր է և անհրաժեշտ : ինչպէս և տգիտութիւնը միշտ վնասակար եղած է և պիտի ըլլայ . ուրեմն կրկնենք, մեծն Լինքօլնի վերջին մեկ խօսքը թէ,

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻ :

Չի տգիտութիւնը հիւանդութիւն մ'է, զոր պէտք է անդադար դարմանել :

Կյուսանք, ուրեմն, թէ, մեր այս ձեռնարկութեան չափով դադրին ոչ ազգայնոց այն համակրութիւնն, և ոչ ազգասիրաց այն պաշտպանութիւնները, զորս վայելելու սովորած ենք, մեկ խօսքով բոլոր անոնց, որք սիրող են մարդուս արժանիքը, կմտածեն հասարակաց ապագան, կխոհեմաբերին մեզ հետ որչափ որ կարելի է, տգիտու-

թիւնը փարատել, դերազանցել նոցա բարոյականութիւնն և հետևաբար աշխուժացնել աշխատութիւնն, աւելցնելով համբերութիւն, ջանքն ու ճիգն։

Եթէ աշխատութիւնն անհրաժեշտ է մարդուս, եթէ կրթութեամբ և դաստիարակութեամբ աշխատութիւնն աւելի արդիւնաւոր կը լլայ, անուրանալի է թէ, մարդս աշխուժութեամբ և պէտք եղածին համեմատ աշխատելու կարող ըլլալու համար, պէտք է միանգամայն առողջ ըլլալ և ապրիլ։ ասոր համար է որ մարդիկ սովրելու են նախ, ապրելու եղանակն, Առողջաբանութիւն կոչուած գիտութիւնն, որ կսովրեցնէ առողջ ապրելու կանոններն։

Ձկայ գիտութիւն մը, որ առողջաբանութեան չափ կարևոր ըլլայ մարդուս, զի մարդս ամէն տեսակ վտանգներով շրջապատեալ է, իր տկար կազմուածքն անդադար հիւանդանալու ենթակայ է։ հիւանդութեանց պատճառները, թէ ի ներքուստ, թէ յարտաքուստ, միշտ իր վրայ յարձակելու պատրաստ են։ Այս պատճառներն ոչ միայն շնչած օդին, առած սնունդին, գործածած խմելիքներուն, հագած զգեստներուն, աշխատած արհեստին մէջ կգտնուին, այլ միանգամայն իր տարիքներուն, կազմուածքին որպիսութեան և իր անդամոց պաշտօններուն մէջ։ Մահուան օրէնքն ամէն տեղ դրոշմուած է։ Մարդուս կեանքն անդուլդներով շրջապատեալ ճանապարհ մ'է, որոնց մէջ յաճախ կիյնանք մեր պակասութիւնովը; որոյ առթիւ, Հիլօհէնս, լսած է թէ, "մարդս չըճանչը, այլ ինքզինքը կապանէ"։

Հարստութիւնն, որ պէտք է դէթ կեանքն երկարել, շատ անգամ ընդհակառակը կկարճատէ։ Ինչպէս յաճախ կտեսնուի թէ, անհոգ մեծատունն իր ոսկեզօծ սենեակներուն մէջ առողջարանական օրէնքները կմոռնայ. կընչէ ապականեալ օդ մը, գիշերն արթուն կանցնէ, ցերեկը կքնանայ, իր միսերը բնաւ չհոգնեցնէր, դժուարամարս, միշտ փափուկ կերակուրներով և գրգռիչ ըմպելիքներով կանցնէ ժամանակը։ Սեղանն, աշխարհիս հինգ գաւառաց հարստութիւններով զարդարուած, սակայն չգիտեր թէ ամէն մէկ սնունդին տակ, տեսակ տեսակ հիւանդութիւններ պահուած են։ Այնպիսին, Ռոմեթեան* օրինաց չհետևելով, անշուշտ պիտի պատժուի. ցաւն և հիւանդութիւնը պիտի ըլլան իր պատիժը։

Մարդուս մարմինն, որ իր բազադրութեանն ու կազմուածքին մէջ տկար, փափուկ և խառն է, կրնայ միանգամայն, մահաբեր բո-

---

*Տես Պլիւիա, հատոր Ե. երես 348, որոյ վրայ խիստ պատուական խօսքեր ըրած է Երզնկացի մեր Մեծապատիւ Բարեկամը։

ըլլ այս պատճառներուն դէմ դնել. երբեմն ալ ամէն տեսակ ցաւերու, վշտաց դիմանալով, երկար տարեն ալ հանգիստ ապրիլ։

Ուրեմն, ի՞նչ մեծ պիտի ըլլայ տարբերութիւնն, եթէ այնպիսին, Առողջապահութեան կենսապահիկ օրինաց ալ հետեի։

Առողջ կազմուածքի տէր մը, բաւական շահելով, իր ամէն տեսակ պիտոյքները հոգալու կարող ըլլալով, կրնայ շատ տարիներ երջանիկ անցնել, եթէ գիտնայ չափաւորել իր կիրքերն և գործածել առանց չափազանցութեան իր ամէն տեսակ կարողութիւններն։ Առողջապահութիւնն է ահա իրեն սովրեցնողը, թէ ի՞նչպէս պէտք է գործածել ինքզինքն և իրմէ դուրս եղած արտաքին բաները, հիւանդութիւններէ ազատ և երկայն ապրելու համար։ Առողջապահութիւնն է որ պիտի սովրեցնէ իրեն օգտակարները գործածելու և վնասակարներէ հեռի կենալու։

Առողջապահութեան պաշտօնն է հիւանդութեանց պատճառները գտնել, մարդոց իմացնել, անոնցմէ զգոյշ կենալու։ Այս իրաւամբ է, որ Պօէշատա, մեր պատուաւոր դաստատուն, հիւանդութեանց պատճառներուն ուսումն, առողջապահութեան ամէնէն կարևոր մասը կնկատէ։

Առողջապահութիւնը կսովրեցնէ մարդուս կեանքն երկարելու միջոցներն, որք ամէն տեսակ գեղերէն աւելի ազդու և օգտակար են. որք ամէն ժամ, ամէն վայրկեան կգործադրին, կազգեն գիշեր և ցերեկ, ինչպէս ի գուն և ի հանգիստ։

Կնութիւնը շատ անգամ առանց դեղերու կբժշկէ. բայց ընաւ երբեք առանց առողջապահութեան միջոցներու։ Առանց ընութեան օգնութեանց անկարող ենք հիւանդութեանց առաջքն առնել, որոյ համար բժիշկն է պաշտօնեայն ու միջնորդը։ Վիճանական մեր բոլոր փորձերուն, դարմանական մեր բոլոր մեթոտներուն նպատակն է, կենաց բոլոր գործողութիւնները կառավարող հրաշագործ կարողութիւնը փոփոխել ըստ հարկի։ Ու եթէ, երբեմն, ըսենք շատ անգամ, անկարող ենք, եթէ հիւանդութիւնն յաղթող կըլլայ, այսու ամենայնիւ կմխիթարուինք գեթ ցաւերը մեղմացնելնուս, և մահուան դէմ ամէն կարողութիւններով մաքառելնուս։ "Որտե՞ղ է, կըսէր Ախտալօ, մեռնելու ատեն Վէսպանիի, ձեզ բժիշկ չէ՞ր, բայց դեռևս աւելի ձեզ բժիշկ չ՚ունի հոգւոյ Ճեղինակն որ ամէն բան կիմորակէ, ջրոյն Ճեղինակն, որ ամէն տեղ կմռնէ և ամէն բան կբերբեցնէ, կրակին Ճեղինակն, որ ամէն բան կվերածանէ ու կըտնէ"։

Մինչև ցարդ ըսածներս համառօտելու համար կրնանք ըսել թէ, մեզի, կատարեալ մարդ ըլլալու համար պէտք է ջրաթերակոնի, ասի-

գաստիարակութիւնն, անհրաժեշտ է. — բայց հանգիստ և առողջ ապրելու համար ալ, պէտք է որ առողջ ապրեցնող, հիւանդութեանց պատճառներէն հեռի մնալ սովրեցնող գիտութիւնն ալ, Առողջաբանութիւնը սովրի. — ասոնք են ահա մեր ԿԻԼԻԿԻԱՑԻՆ մէջ պարունակելիք յօդուածները. Համոզել Ազգայինքը, թէ մեր այսպէս օր ըստ օրէ աղքատանալու, թշուառանալու, միակ և միակ պատճառն է, ՏԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆ, ինչպէս է այն ամէն աղգաց և ժողովրդոց, որք մեզ վճռակակից են. սովրեցնել Ազգայնոց, թէ ԱՌՈՂՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆ, այնպիսի գիտութիւն մ'է, զոր ամէն ոք, տէր կամ ծառայ, հարուստ և աղքատ, տղայ, երիտասարդ և ծեր, պէտք է գիտնան. զի ինչոր ալ ըլլայ մարդս, ի՞նչ արհեստէ կամ վճռակէ ըլլայ, իբրև մարդ, պարտաւորեալ է, ապրելոյ եղանակը սովրիլ:

ՏՆԱԿԱՆ ԱՌՈՂՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆ

Ընթերցողք գիտեն թէ, Ամատնտրիս առաջին նպատակն ու պաշտօնն է, մարդուս ամէնէն կարևոր գիտութեան, Առողջաբանութեան, կենսապահիկ օրէնքներն ու կանոններն, Ազգայնոց մէջ ընտանելացնել. — զի ինչպէս շատ անգամ ըսած ենք թէ, այս այն գիտութիւնն է, որ կսովրեցնէ մարդուս թէ, ի՞նչպէս կրնայ իր ոտքն ոտառողջ-ընկնելը պահել, հիւանդ-ընկնոյ ընթ ոտ վրանքը փոխարինել, և առելցնել, որչափ որ կարելի և հնար է, կենաց գնաց-ընկան ոտ օգնող-ընկեր, աշխատող-ընկան ընդ, և հեռաբար բարեկիցող-ընկան և երջանկող-ընկան:

Յօդուածիս վերնագրէն կհասկցուի, որ այս տարի, մասնաւորապէս սիրտ խօսիմ, տնական առողջաբանական կանոնաց վրայ:

Առողջ ապրիլ ու մնալ ամենուս համար, հարստին և աղքատին համար, առաջին պայմաններէն մին է. իսկ մանաւանդ, օրական հացն ու ապրուստն օրական աշխատութեամբ վաստկողին համար խիստ կարևոր և անհրաժեշտ է. բայց սա նշմարած եմ և ինչմարեմ ամէն օր թէ, անոնք որ աւելի պէտք ունին առողջութեան, այսինքն Լանջի կոչուած ընտանիքները, գործաւորք և այլն, նոքա ամէնէն քիչ, բնաւ չըսելու համար, զգուշութիւն ունին իրենց առողջութեան. կարծես թէ ամէն բան արգելք է, գժուարութիւնք ամէն տեսակ խիստ բազմաթիւ են. անտարբերութիւնը մեծ է. քսակը՝ շատ անգամ թեթև կամ պարապ. վերջապէս նախապաշարմունք մէկ կողմէն, տգիտութիւնն ամէն կողմանէ կենաց օրերը կթշուառացնեն:

Ըսանց հետ մէկտեղ , ճշմարտութենէ չզատուելու համար , պէտք է խոստովանիլ թէ , այս կարգ ընտանեաց , գործատորաց մէջ , նիւթական պայմաններն , ըսել կուզեմ , տգիտութիւնն ու աղքատութիւնն , առողջապահութեան բոլորովին հակառակ են : Օրը կանուխ կսկսի և ուշ կմթնայ . աշխատութիւնը դժուար , երբեմն ալ վտանգաւոր և վնասակար . երեկոյին , հոգնութիւնն , առողջապահութեան կամ խոհեմութեան խրատները մոռցնել կուտայ : Հետևեալ օրը , խիստ շուտ կուգայ իր նոր պիտոյքներովն , աշխատութիւնովն , ու հոգնութիւնովն . և երբ վերջապէս հանգստութեան օրը կուգայ , կկարծես թէ այնպիսիք հանգիստ պիտի՛ ընեն . բնաւ երբեք . տկոհանակ , հանգստութեան մէջ իրենց ուժերը նորոգելու , տկոհանակ պէտք եղած ֆնամքներն ընելու , շատ անգամ , բոլորովին չըսելու համար , գիտնութեամբ կանցնեն այն թանկագին ժամերն . . . . :

Ըառողջութիւնն , արդարև , հարուստին համար զուարճութիւն մ՚է: Իսկ գործատորին համար , զուարճութենէն ալ աւելի բան մ՚է , իր և իրեններուն համար , գանձ մ՚է :

Ըմեն անհատ , ինչպես ամեն ընկերութեան , ազգայ , ժողովըրդոց , ըսենք ընդհանուր մարդկութեան շարժիչն է ինքզինքը պահպանել և ապրիլ : Ըպրիլն է , արդարև մեր ամենուս առաջին և մեծ գործը . բոլոր ֆնդիրը կկայանայ գիտնալ թէ ի՛նչպէս կրնանք այս մեծ գործն ըստ օրինի գլուխ հանել :

Տգէտը կապրի առողջ , երբ է , առանց զգուշութեան . կվըդովի միայն զանի կորսնցնելու ատեն :

Իսկ լուսաւորեալ մարդը գիտէ թէ , ենթակայ եղած հիւանդութեանց շատերը կախուսն ունին ապրած կեդրոնին և գործածած ըաներու աղտեղութենէն : կհասկնայ թէ , ինքզինքը սնուցանող բոլոր մարմիններն , ինչպես օդն , ամեն տեսակ կերակուրները , կարող են , իրենց որպիսութեամբն ու քանակութեամբը , կամ օգտակար ըլլալ և գործիք ու միջոց կենաց պահպանութեան , և կամ առողջութիւնն ու կեանքը վտանգի մէջ դնել : Կարծեմ թէ , այսպիսի տեղեկութիւններ գիտնալն անօգուտ չէ :

Ըսանք գիտցողը չպատահր որ հիւանդութիւնը գայ իր մարմնոյն մէջ բնակելու , և յետ այնորիկ բժիշկին խնամոյ դիմել : Նոյն ինքն առողջութեան մէջն է որ կնախատեսէ , առողջութիւնը վնասող պատճառները , կվնդրէ առողջապահութեան օրէնքները , խրատները , կատրելի եղածին չափ մարմնոյն ուժերը պահելու :

Միւս կողմանէ , բժշկութիւնն ալ գիտէ թէ , դեռ ամեն տեսակ հիւանդութիւնները չկրնար դարմանել . բայց ասկէ աւելի օրըազան

պաշտօն մ՚ունի , այն է զմեզ զգուշացնել հիւանդութիւններէ , և սովրեցնել մարմինն առողջ պահող միջոցները ; հեռացնել բոլոր այն վտանգներն , որք կախուած ունին կամ ծնունդ կառնուն , ամանց մէջ , իրենց կազմուածքէն . ամանց մէջ , ժառանգական հիւանդութիւններէն , երբեմն , զանազան չափազանցութիւններէն , երբեմն անյարմար սնունդէ , վատառողջ բնակութենէ , կամ չափազանց աշխատութենէ , և կամ վտանգաւորը արհեստէ :

Այս է ահա և պէտք է ըլլալ բժիշկին պաշտօնն , այսինքն խնամել հիւանդները , բայց աւելի տալ բոլոր այն խրատները , հետատես մարդուն , որ կճանաչէ առողջութեան յարգն և կուզէ խնայել ինքզինքն ապագային համար հիւանդութենէ յառաջ եկած նեղութիւններէն և զրկանքներէն :

Այս պատճառաւ է որ , այսօր , բոլոր լուսաւորեալ աղգաց մէջ , բժշկութեան այս օգտակար ճիւղին , Առողջապահութեան , բարեկամ ըլլալով . կուզեն և կաշխատին զանի ընդհանրացնել . կըջանան համոզել ամենքն ալ թէ , որչափ կարևոր է մարդուս գիտնալ ինչոր իր առողջութեանը կրնայ վնասել , կամ կեանքը վտանգի մէջ դնել : Մենք ալ սոյն համոզմամբ կջանանք միշտ , այս գիտութիւնն , Առողջապահութիւնը , բոլոր Հայոց մէջ տարածել . . . . :

Առողջապահութիւնն ըլլալով մարդուս մարմնոյն բոլոր պաշտօններուն ներդաշնակութիւնը խանգարելու կանոնները սովրեցնողը , հարկ և անհրաժեշտ է , թէ , ոճ որ Առողջապահութիւնը կատարեալ սովրիլ և անկից օգտիլ կուզէ , պէտք է որ նախ գիտնայ մարմնոյն , կազմուածքին բաղադրութիւնը :

Ժամացոյցի մը անիւներուն դարձը խանգարող պատճառը գըտնելու համար , պէտք չըլլար որ նախ , անոր բոլոր կտորները սովրուած ըլլայ : Տեղեակ ըլլալ անոնց պաշտօններուն , ի՞նչ բանի ծառայելնուն , անոնց դարձը կանոնաւորել կարողանալու :

Նոյնպէս ալ , մարդուս մարմինը , նոյն ինքն սոյն փոխուկ գործիքէն , ժամացոյցէն հազար և հազար անգամ աւելի խառն է , որոյ համար , պէտք է որ ամեն ոք սովրի , բայց ոչ թէ զանի վերանորոգելու (զի սա քիչ մը պաշտօնն է) բայց զանի կառավարելու , կանոնաւորելու , և առաջնորդելու երթալիք ճամբուն մէջ :

Ակնհայտ է որ Ընթերցողք գիտեն կամ գիտցած ըլլալու են (զի յաճախ խօսած եմ այս կէտերուն վրայ) թէ մարդս կշնչէ , այսինքն մէկ վայրկեանի մէջ քանի անգամ , երկու անդամներ , թոքերուն , օդը կըգտնուին կուրծքին մէջ , գրսի օդը ներս կքաշեն , և նոյն քանակութեամբ ալ արդէն կուրծքին մէջ առած օդը դուրս կհանեն , որ ծա-

ւայած է ապականեալ սևացած արիւնը, մաքրելու, կարմրցնելու։ Հնչառութիւնն անդադար շարժում մ՚է, որ մարմնոյն և արեան մէջ, շարունակ մաքուր ու նոր օդ կտանի, և որուն, օդին, մաքրութիւնն այնքան կարևոր է առողջութեան ինչպէս ազէկ որպիսութիւնը մեր կերակրոյ։

Ասոր համար է որ մեծ իրաւունք ունիմ օդը, մեր կերակրոց հետ բաղդատելու։ Օդի կրսէ ինչպէս, Պ. Ոխան (դասատու Առողջաբանութեան, Փարիզի բազմարուեստեան ճեմարանի), թէ, ընչի՞ւ անհնի է։

Օդն ալ արդարև, ընչաւութեան հայն է. միայն թէ այս հայն, օդը, փոխանակ ուտուելու, կշնչուի։ Եւ հային նման, փոխանակ, օրը, մէկ կամ երկու կամ աւելի անգամ ուտելու, օդն սահպեալ է անդադար մեր արիւնը սնուցանելու. զի եթէ օդը պակսի, կեանքն ալ անկարելի կըլլայ։

Երբ օդն ապականի, առողջութեան վնասող կազերով, փոշիներով, արիւնը կաղքատանայ և իր սնուցիչ յատկութիւնը կորսնցընելով, մարմինը կսկսի նիհարնալ, որչափ որ ալ ըլլան կերակրոց քանակութիւնն։

Ընդհակառակը մաքուր ու զով օդը, մարդուս առողջութիւնն ու կեանքն, առողջութեան, աշխուժութեան և առուգութեան մէջ կպահէ, որչափ որ քիչ սնուցիչ ըլլան կերակուրք, ինչպէս որ կըտեսնուի գիւղացւոց վրայ։ Կան գիւղեր, ուր տեղի բնակիչք, հազիւ տարին մէկ կամ երկու անգամ միս կուտեն, այսու ամենայնիւ առոյգ և առոյգ են։ Որովհետև եթէ սեղանը սկետք եղածին չափ լեցուն չէ, աշխատութիւնը խիստ ծանր է. գիւղացին, իր շնչած մաքուր, առատ ու զով օդին մէջ, բաւական սնունդ կգտնէ օրական աշխատութեամբ կորսնցուցած ուժերը նորոգելու, և կերակրոց տեղը բռնելու։

Արդիկ այս մասին հանգիստ են, զի ինչպէս գիտենք թէ, երկրագունտս, ուր կբնակինք, ջրոյ կողմէն 15 մղոն խանձրութիւն ունեցող օդէ շրջապատեալ է, և աստվ քնաւ վախ չունինք օդի պակսութիւն քաշելու։

Այս հացին համար, ամէն ոք կկարծէ թէ քնաւ սով չըլլար։ առատօրէն ամէն ոք կշնչէ, առանց զգալու. նոյն ինքն այս տողերս կարդալու ատենդ, սիրելի ընթերցող, կշնչես, այսինքն արիւնդ մաքրելու համար, քանակութիւն մը օդ, կուրծքիդ երկու կողմերը գտնուող երկու թոքերուդ մէջ կխաւրես, առանց իմանալու։

Խոշոր առոնք աղէկ. միայն դիտնալ պէտք է թէ, այս շնչուած

օդին մէջ , տարր մը , կամ մը կայ , որուն կարեւոր կենսական պահպանութեան , ուսկից մաս մը թոքերուն մէջ կերթայ ամէն մէկ շնչառութեան , այնպէս որ , եթէ շարունակես շնչել գանուած սենեակիդ մէջ , զորօրինակ , բաւական ժամեր , դուռն և պատուհանները գոց , հոն տեղի օդն , իր օգտակար , անդադար մասը պիտի կորսնցնէ , և վերջապէս պիտի գայ այն ժամն , ուր չպիտի գանուի , այլ միայն շնչառութեան մնացորդն , որ է ընդհակառակ առողջութեան , ըլլալով անյարմար արիւնդ սնուցանելու :

Այս պայմաններուն մէջ , օդն ոչ թէ սնունդ մ՚եղած կըլլայ , այլ թոյն մը , և այսպիսի ապականեալ օդի մը համար է , որ կըսէ առածը , թէ , "օդը , նոյնիսկ ապականեալ մարդ ապրեցնել է ":

Յաճախ կհասկցուի թէ , թոքն առնելով օդին օգտակար , սըննդարար , արիւնը կարմրցնող կաղն , և տալով ապականեալ օդ , կհետևի թէ , գոց սենեակի մէջ ննջելն , օդն ապականելու տեսակ մը միջոց է :

Այս ապականութեան քով աւելցնելու է մարմինէ , գեհենէ , և բնակարանէ յառաջ եկած կաղերն ալ , որք նոքա ևս օդը կապականեն :

Մին մարդ , արդարև , առողջութեան վնասող կազերու աղբիւր մ՚է , և այնքան աւելի վտանգաւոր իրեն և իրեն մօտ ապրողներուն համար , մանաւանդ , որք աւելի քիչ զգուշութիւն կընեն մաքրութեան կանոններուն :

Գեհենէ , ձերմակեղէն , նոյն ինքն բնակարանք , մի և նոյն պատճառի համար , յաճախ լուացուիլ , մաքրուիլ կուզեն , եթէ ոչ շընչուած օդն , ապականեալ է . փոխանակ սնունդ ըլլալու , թոյն է . ապականեալ սև արիւնը կարմրցնելու , աւելի կսևցնէ . ահա ինթերցող , տես թէ , ի՞նչպէս օդը , կենաց այս առաջին կերակուրն , առողջութեան վնասակար ամէնէն զօրաւոր պատճառ մը կրնայ ըլլալ : Ունք որ , ստամոքսնուս մէջ խաւրած կերակրոց մաքրութիւնը կըփնտռունք , ինչո՞ւ մի և նոյն զգուշութիւնը չընե՞նք օդին համար , որ կմտնէ գիշեր ու ցորեկ մեր թոքերուն մէջ , բոլոր մարմնոյն կեանք ու սնունդ տալու :

Խորշուած կերակուր մը ուտելէ հետո կենալու է , որչափ որ ալ ըսթինքեան , տեսակաւ , և քանակութեամբ սննդարար և դիւրամարս ըլլայ . բայց ապականեալ օդը , խորշուած կերակուրէ աւելի վնասակար է . զի ըլլալով անյարմար և անկարող արիւնը մաքրելու , զմեզ կմեռցնէ , կամ կհիւանդացնէ , պարունակելով առողջութեան վնասող կաղեր կամ թոյներ :

Բայց ի՞նչպէս պէտք է միշտ մաքուր պահել այն օդն, որ լաւ ինքնան և շնչառութեամբ ապականելու վրայ է: Խիստ դիւրին է բանական է որ յաճախ փոխուի:

Պատուհանները շատ անգամ բացուելու են, դրսի օդը ներս առնելու, և ներսի ապականեալ օդն և իր մէջ պարունակեալ թունաւոր կազերը դուրս արտաքսելու:

Որքան փոքր ըլլայ բնակարան մը, որքան մեծ ըլլայ իր մէջ բնակողաց թիւն, այնքան աւելի զգուշութեան կկարօտի, նոյն բնակարանին օդին մաքրութիւնն և հոն շնչողներուն առողջութիւնը պահելու համար:

Վիւղերուն մէջ, ինչպէս յայտնի է, պատուհանները միշտ փոքր են, և դրեթէ բնաւ չեն բացուիր· բայց այսու ամենայնիւ, որքան որ այսպէս պատուհանները միշտ գոց պահելն աղեկ չէ նէ; դարձեալ քաղաքայ տուներէն աւելի պակաս վնասակար է· գիւղէ մէջ, գիւղացին բոլոր օրը մաքուր օդ կշնչէ, որնոր գիշերային շնչուած ապականեալ օդը կփոխանակէ. նաև, բնակչաց քիչութիւնը, կանոնաւոր սովորութիւնք, գիւղացւոց աւելի առողջարար աշխատութիւններն, միւս կողմանէ այս վտանգը կնուազցնեն:

Քաղաքայ օդը, գիւղերու օդին նման աննդարար չկրնար ըլլալ· եթէ մեզ նման քաղաքացիք կփափաքին իրենց առողջութիւնը պահել, եթէ չենք ուզեր որ մեր զաւկները, նիհար, դունաթափ, աղիւս, աղտաճա ըլլան, յիշենք թէ, պէտք է որ օդը, լոյսն ու արևն, առաւօտէն մեր բնակարաններուն մէջ մտնեն, պէտք է որ մեր և մեր ամենաւուր գործածած ամէն բաներուն վրայ մաքրութիւնը տիրէ:

Լոյսն անհրաժեշտ է տուներուն մաքրութեան. մութ տուն մը, անպատճառ ցուրտ ու խոնաւ և հետևաբար առողջութեան վնասակար է: Հարցուր պարտիզպանին թէ, ի՞նչ կըլլան լոյս չտեսնող տունկերը, պիտի պատասխանեն թէ կդեղնին, կթոռմին, գոյներնին կփոխուի, կհիւանդանան և վերջապէս կչորնան, այսինքն կմեռնին:

"Ո՞ր ոչ լոյսը վնասէ, կըսէ իտալական առածը, հեռանոցինը կմռնէ:

Արդարև խիստ ճշմարիտ է այս առածը, ջուր, առանց օդի և լոյսի, ամէն կենդանի մարմին կչորնան, մարդս ինչպէս տղան, տղան ինչպէս տունկը:

Աղտ, աղտաճա, մարդուս մարմինը փտեցնող այս երկու հիւանդութիւնները, ծնունդ առած են, կառնեն և պիտի առնեն, խո-

նաև ու մուխի բնակարաններէ , ուր ԹՇՈՒԱռութիւնն ու տիտիւ-թիւնը կսիրեն :

Ի՞նչ պէտք է ուրեմն , մարդիկ , այս երկու հիւանդութիւննե-րէն ազատ պահելու համար . ոչ ուրիշ բան , այլ մաքուր ու զով օդ և լոյս տալ :

Ընդարձակ մը , սենեակ մը , առողջ ըլլալու համար , պէտք է որ ամէն մէկ անհատի համար 50 էն մինչև 60 խորանարդ մեթրօ օդ պա-րունակէ :

Խիստ քիչ տուներու սենեակներն այս յատկութիւնն ունին . պէտք եղածին չափ մեծութիւն չունենալէն զատ , չգտնուիր ոչ օդ , ոչ լոյս և ոչ ֆոթոնիկ : Այնպիսի տուներու մէջ մնալու ատեն , գարշելի հօտ մը մեզ կծանուցանէ թէ , առողջութիւնը վնասող կա-զեր առատօրէն կգտնուին , ծնունդ առնելով հոն բնակողներու բազ-մութենէն : Այսպիսի բնակութիւններ , կեղտոններ կըլլան և են բազ-մատեսակ հիւանդութեանց :

Փողոցներուն լայնութիւնն ու մաքրութիւնը խիստ կարևոր և անհրաժեշտ է . բայց աւելի կարևորն է տուներու մաքրութիւնն , ուր շարունակ կշնչենք , կուտենք և կքնանանք :

Ընթերցողք կրկին և կրկին կարդալով մեր այս տողերը , պէտք է համոզուին թէ , օդն է մարդուս կերակուրն , ինչպէս հացն , և հացէն աւելի կերակուր մ'է , զն անդադար պէտք ունինք օդին . հացին , որ օրուան մէջ , միայն մէկ երկու անգամ կուտենք , օդն ընդհակառակն , ամէն վայրկեանք կշնչենք , ուստի ընդունինք կեանք նկայ :

Հաբրահամ Ալեքսանդրեան

ՃՇՄԱՐԻՑ ԵՒ ԿԵՂԾ ՀԱՒԱՍԱՐՈՒԹԻՒՆ

Ի՞նչ պէտք է հնսկնալ հաւասարութիւն ըսելով . կամ ի՞նչ կնշանակէ այս մեծ բառն , որոյ արտասանութիւնն անգամ քաղցր է և հաճելի :

Ամենց համար , հաւասարութիւն , ամէն տեսակ գժտութեանց , ընկերութիւնը վրդովող ամէն տեսակ դէշութեանց աղբիւրն է : Ամենց համար ալ , ընդհակառակն , ամէն տեսակ աղէկութեանց պատ-ճառն է , արդարութիւն և իրաւունք է :

Այս բառին վրայ խօսողները , կկարծեն թէ նոր բան մը կընեն , որ բոլորովին սխալ և հակառակ է պատմութեան : Հաւասարութեան սկզբունքը , կամ զգացմունքն , այնպիսի արմատներ ունի մեր հոգւոյն մէջ , այնպիսի հիմեր ունի մեր խղճին մէջ , որ իրրև ձայն բնութեան ,

նախ իմաստուններուն, բանաստեղծից, օրհնաշրթայ շնորհներէն դուրս պոռթկած է, մինչև անգամ բռնաւորութեան և գերութեան ատեն։

Ըստ աւանդութեան, մեր թուականէն 3000 տարի առաջ ապրող դրագէտ մը ըսած է թէ,

"Աստուած ինծի է ցաւ ապրելու, ինձմէ ընելու ընելու համար"։

Ուրիշ մ'ալ, բանաստեղծ մը, որուն անունը նոյնինքն բանաստեղծութեան հետ կշփոթի, Հոմերոս ալ ըսած է թէ, "Երկիւղ վայ ապրողաց և ապրող ամէն տեսակ կենդանիներէն, մարդս ամէնէն ընդոստ է"։

Ի՞նչ կնշանակեն արդարև այս երկու առածներն. եթէ ոչ, թէ բնաւ խոտորմունք, բացառութիւն չկայ մարդոց մէջ այն ընդհանուր օրէնքին, որ ամէնքնիս ալ կդատապարտէ, ցաւի, հիւանդութեան, մահուան, աշխարհիս մէջ ամէնէն աւելի սիրածնուս կորսնտեան և մենք զատուիլը տեսնելու, մեր երջանկութիւնն և փառքն եղողին։

Էհա հաւասարութիւնն, առաջին ձևով մը մեր դաշափարաց մէջ մտնելն, որ միայն մեր զգայարանաց կդիմէ. զոր պարզերէն խօսելու համար կրնանք կոչել, հաւասարութիւն ցաւի նկատմամբ։

Ուրիշ դաւառի մը մէջ, և գրեթէ միևնոյն ժամանակին, երբորդ իմաստուն մը, մեզ կսովրեցնէ թէ ամէնքնիս ալ մեկ աղբիւրէ յառաջ եկած ենք, թէ մի հօր և մի մօր զաւկներն ենք.

Էյս ալ ահա, հաւասարութեան ուրիշ կերպ մեկնութիւնն է. զի կնշանակէ թէ ամէնքնուս երակներուն մէջ, մի և նոյն արիւնը շրջան կընէ, թէ ամէնքնիս ալ հաւասար ենք մեր աղբիւրովն ու ծննդովն։

Ասոնք կասպաշտպանեն թէ, օրչափ ուժով է այս հին խօսքն։ Երբ արև ջանք մ'եղած է մարդկային սեռն երկու բաժանել, ընկերութիւնն երկու դասի զատել, աղնուականք և գերի, պնդելով թէ առաջիններըը ծնած ըլլան, միշտ հաճոյս վայելելու և հրամայելու, երկրորդներն ալ աշխատելու և հնազանդելու, բայց այսու ամենայնիւ բոլոր ատոնք անկարող եղած են, Աստուածաշունչն, զոյն թանկագին գոյն ոշնչացնելու, որ կսովրեցնէ թէ մարդկային բոլոր սեռը, մեկ ընտանիք մ'է։

Էսի մեզ կսովրեցնէ թէ մարդկային բոլոր սեռը, մեկ ընտանիք մ'է։

Էսի մեզ կսովրեցնէ, մեր անձնական արժանաւորութեան զգացման, մեր ազատութեան սիրոյն, մեր ընկերոջ ունենալիք յարգանաց։ կուգայ բնականաբար միանալ կրօնական զգայմունքը։

Ալ երբուր կրօնական զգացմունքը, մարդս, ինքն իր աչաց առջև կվատթարանայ, և չկրնար ունենալ հետևաբար իր նմանեաց համար ոչ յարգանք, և ոչ սէր։

Ահա հաւասարութեան զգացմունքը, բնական զգացմունք մ'ըլլալուն երկու ապացոյցները. կայ ևս երրորդ մ'ալ։

Աւետարանի առածներուն մէջ կկարդանք թէ, «Այն որ առաջին ըլլալ կուզէ, ամենուն յետոյ ըլլալու է։» Այս կնշանակէ թէ, ամէն տեսակ մեծութիւնք ոչինչ են, բացի միակէն, այն որ, իր ծնունդն իր նմանին ողորմածութեան, անձնուէր ըլլալուն մէջ կըգտնէ. այս կնշանակէ թէ ամէն տեսակ ճոխութիւնք և փառք մարդկային հպարտութիւններէն ծնած են, բայց միակէն, որ կկայանայ ինքզինքը մոռնալուն, իր նմանին շահուն և սիրոյն անձնուէր ըլլալուն մէջ։

Ասոր հետ կաւելցնէ Աւետարանը թէ, պէտք է ըլլալ խոնարհ սրտիւ, զոհել ինչոր մարդկային է, ինչոր ոչնչացող է, և նկատել աշխարհիս ամէն բաներն ալ իրրև ոչինչ, մէկ խօսքով սիրել միայն զԱստուած, և Աստուծոյ սիրոյն համար, իր ընկերն։

Ահա հաւասարութեան ուրիշ մէկ նշանն ալ։ Վերևնէք ուրեմն, եթէ հաւասարութեան սկզբունքը, կպարունակի վերոյիշեալ սոյն երեք առածից մէջ.

Արդարև, բարոյական լուսաւորութեան համար, մեծ քայլ մ'էր, սովրեցնել մարդոց թէ, ինչոր ալ ըլլան իրարու մէջ ունեցած տարբերութիւնները, ամանց մեծութիւնն, ամանց պզտիկութիւնն, ամէնքն ալ ցաւի և մահուան, ընդհանուր օրինաց անխտրաբար, դատապարտեալ են։ Այսի, սիրտերը խոնարհեցնող մեծ աղբիւր մ'էր։

Արդարև մեծ յառաջադիմութիւն մ'էր, սովորութիւնները փափկացնելու համար, յիշեցնել ժողովրդոց և անհատից իրենց տկարութիւններն ու թշուառութիւնները։ Երբ, մենք, մեր տկարութիւնը ճանաչենք, հպարտութեան աղբիւրն, ըստ ինքեան կցամքի, և անմիջապէս, ուրիշ զգացմունք մը, առ միմեանս գթութեան զգացմունքը ծնունդ կառնու. և գթութիւն ըսելով, պէտք չէ հասկնալ, մեծերուն առ փոքրունս, հզօրաց առ տկարս, և հարստաց առ աղքատս ունեցած գթութիւնն, այլ այն գթութիւնը հասկնալու է, որ պէտք է մտնել աղքատաց սրտին մէջ հարստաց համար, պզտիկներ մեծերուն և տկարներն ուժգիներուն համար. որովհետև ինչ եղած որ ալ ըլլանք, մեր մարմինը ցաւոք կտանջի, և անդադար դէպի գերեզման կյառաջանայ։ Որով, եթէ մենք, մեր սրտին շարժուններէն մէկ ընենք, մէկմէկու միշտ ներողամիտ պիտի ըլլանք։ Հայց, աւաղ,

որ այս պէս չըլլար · գթութեան զգայմունքն անցաւոր է · անմիջապէս կանհետանայ զանի ծնող դիպաց և անցից անհետանալուն հետ ; պէտք է , զանի միշտ մեր մէջ պահելու համար , ցաւալի տեսարան-ներ և տևողական · ըլլ գթութիւն , աչօք ձեր սրտին մէջ կմտնէ : Հե-ռաւորներու , մեռնողներու և անցեալ ցաւոց համար գթութիւն չկայ , գալիք գէշութեանց համար բնաւ չզգուշացուիր · իսկ անոնց վրայ կգթայուն , որք ներկայիս կարտասեցնեն , կցաւցնեն և կնեղեն :

Այս ալ , ահա , սոյն զգացման ամէնաիւրը պակասութեան մին է , որ բնութիւնն այնքան առատօրէն մեր սրտից մէջ դրած է :

Այնպէս , գթութիւն , ընդհանրապէս ամէն մարդոց քով չգտնուիր : Ամէն ոք , իրմէ տկարին օգնելու պարտաւորութիւնը չզգար , ուրիշ խօսքով , գթութիւնը հաւասար չէ , ընկերաբար անհաւասար մարդոց մէջ · ասի տարօրինակ կերևայ , բայց ճշմարիտ է , ինչպէս որ նոյնը կապացուցանէ պատմութիւնը :

"Այնպիսին մը երկինքը ձեռք չբռնած ոչ կարծէր հեղգին , աբեան պէտ կընե՞ :"

Այսպէս , հռչակաւոր գրագէտ մը , ՎՈՒԱԼԹԷՐ ՍՔՕԹ , խոս-սեցնել կուտայ ազնուական Հօտ մը , ոտք երկոզ շատ մը գիւղացի-ներու գլուխը կտրելու առեն , որք չէին ուզեր դերութեան մէջ ապ-րիլ : Այս հեղինակն , որ կատարելապէս կճանաչէր մարդուս սիրտը , կուզէ ցուցնել թէ հպարտութիւնն , այնքան կխստացնէ ու կքարա-ձրնէ զմեզ , որուն մենք ստորիններու ցաւերն զգացնել չեմք :

Բայց շատ անգամ ալ , ասոր հակառակը կտեսնուի : Ստորին դասէ եղողները շատ անգամ չեն խղճար , իրենցմէ հարուստ եղողներուն ցաւոց վրայ : Կերևայ թէ աւելի ցաւ կիմացուի , մի և նոյն վիճակէ և դասէ եղողներու մէջ , զոր խիստ աղէկ գտած է Ազաւթէր Աքօթ , զոր խիստ աղէտ կերսոյ տեսարան հանած է , ինչոր ալ նոյնը կապացուցանէ պատմութիւնը : Ժէյ · ը դարուն , Լուդովիկոս ԺԴ · ի առեն տաղանդաւոր կին մը կապրէր , Տիկին տը Սեվինեէ անուամբ , որոյ իր զաւակաց և բարեկամաց վրայ ունեցած սէրը խիստ չափազանց էր · հետևեալ խօսքն ալ , սոյն հաղուագիւտ կնոջ կվե-րաբերի , զոր ըրած իր աղջկան , "ապրէք կյո-կյ" : Այս մեծ կինն , այս հռչակաւոր գրագէտն , այս գեղեցիկ հոգին , երբ կլսէր Պուրթանիոյ թշուառ գիւղացւոց քաշած նեղութիւնները , բնաւ հոդ չէր ընէր , կխնդար առոնց վրայ , փոխանակ փոքրիկ ցաւ մը զգալու :

Ի՞նչպէս պէտք է մեկնել այնպիսի գեղեցիկ հոգւոյ մը մէջ , մարդկութեան ցաւոց վրայ , այսչափ անտարբերութիւն : Որովհետև սոյն թշուառաց դասէն չէր : Այո , այսպէս է գթութեան զգաց-

մունքը, թանկագին զգացմունք մը, ընտիր զգայմունք մը, բայց և այնպէս, ամէնուն վրայ մի և նոյն աստիճան չտեսնուիր. ուստի կրնայ հետևիլ, թէ, գթութիւնն, արդարութեան ապահովութիւն մը չէ. և ոչ իսկ հաւասարութեան ապահովութիւն մը, ուստի և հեռաբար, բնաւ երբէք, պէտք չէ գթութեան մէջ հաւասարութիւն փընտրել։

Տեսանինք թէ կրնանք գտնել զանի, հաւասարութիւնն, ամէնքնիս մի և նոյն հօր զաւակներն ըլլալնուս համոզման կամ սկզբան մէջ։ Սոյն թանկագին և վեհանձն համոզումը մեզ տուող խօսքը, պատմութեան ամէնէն գեղեցիկ խօսքերէն մին է։ Ի հաստատուն արմատներ ձգած է ժողովրդոց արձանագրութեանց մէջ. այս մեծապէս նպաստած է, գթութեան զգացման նման, բարեգործութիւնն ու վաշխութիւնն արտաքսելու, կամ դէթ, զանոնք տկարացնելու։ Նայց այս գաղափարն ալ ըստ ինքեան չբաւէր, ճշմարիտ հաւասարութեան, արդարութեան, իրաւանց զգացումը մեզ տալու, և մեր ընկերին շահը, մեր շահուն նման պաշտպանելու, Օվ, հօրն առ զաւակս ունեցած սէրը, բնաւ արդարութեան մի և նոյն նշանակութիւնը չէ։ Հայր մը, անհաւասար կերպով իր զաւկները կսիրէ, որոյ համար օրէնքն ընդմիջած է, (ի Վաղզիա) հայրական տկարութեանց և անիրաւութեանց մէջ սահման մը դնելու։

Հայր մը միանգամայն տէր է իր ընտանեաց և զաւակաց։ Ըստնց մէջէն, զոմանս շատ կսիրէ, զոմանս աւելի պակաս, իսկ մէկ քանին ալ բոլորովին երեսէ ձգելով, կզըկէ իր ստացուածքն, և կանիծէ։ Ըյսպէս է նաև մարդկութեան մէջ։ Դժբէ ճշմարիտ է, ինչպէս գիտութիւնն ու կրօնքը չենգներէր տարակուսիլ, թէ մենք ամէնքնիս ալ, ընդդեմ սերնդոյ զանազանութեան, մի և նոյն ընտանիքի մը զաւկըներն ենք; ի՞նչ պէտք է ըլլալ մեր ժառանգն։ Ըյս աշխարհս, իր բոլոր պարագանակութիւններովն, որք մեր ժառանգն են, հաւասարապէս բաժնուած է ամէնուն. բնաւ երբէք. — նայէ չորս կողմդ. — խօսքս միայն մարդոց համար չէ, այլ ժողովրդոց, ազգաց և սերընդոց։ Ոմանց գեղեցկութիւն, ուժ, իմացականութիւն, բերրի բնութիւն մը, որ իր բերքերն առատօրէն դուրս կտուրթկայ, առանց մարդուս աշխատութեան միջնորդութեան։ Ոմանց տձև մարմին մը, տկար միտք մը, անբերրի հող մը, վայրենի բնութիւն մը։ Ըհա այսպէս բաժնուած է աշխարհս, մի և նոյն ընտանեաց զաւկներուն մէջ։ Ըյսպիսի բաժանման պատճառ մարդիկ չեն։ Ըյսպէս է ահա իրաց բնական բաշխումն, և սակայն, դարձեալ կըսեմ, մենք ամէնքնիս մեկ հօր զաւկներն ենք, մի և նոյն արիւնն է մեր ամէնուն երակներ-

րուն մէջ չըլլան ըսածն ։

Այսպէս , մի՛ հօր զաւկներ ըլլալնիս արդելք չկրնար ըլլալ մնէ հանել անկրաւութեան զգացմունքն , որոյ շատերը զոհ եղած են այն առաւելութեան , զոր կվայելեն ոմանք առանց արժանութեան ։

Այսպէս անհաւասար բաշխումն , հետեւած է , մարդոց երկու դասի բաժնուելու ։ Այնէն խելացի սերնդոց զաւկները , ճերմակ սերնդի զաւկները , ըղրօրինակ այն ժողովուրդներն , որք բերրի երկրի մէջ կբնակին , որոնց աշխատութիւնն , առատ բնութեամբ մը կվարձատրուի , ինքզինքին ամենէն սիրելի զաւկները , հայրական օրհնութեան ժառանգորդները նկատած են ։

Ոմանք ալ , գեղեցկութեան և իմացականութեան կողմանէ աւելի պակաս հարուստներն , աւելի տկարներն , արտաքին բնութեամբ ամենէն գէշ վարձատրուղներն ալ , ընդհակառակն , անիծեալ նկատուած են ։ այս եղանակաւ , կամ այսպէս մտածելով է որ սևերը , գերութեան դատապարտուած են , հայրենի ժառանգէն և օրհնութենէն զրկուած ըլլալով ։

Այսպէս , կրնանք հետեւցնել թէ , հաւասարութեան այս երկրորդ մեկնութիւնն ալ չբաւէր զմեզ առաջնորդելու , ուննալով զանազան հեռեւութիւններ ։

Երրորդը , զոր կկոչենք հաւասարութիւն գթութեամբ , հաւասարութիւն անձնուրացութեամբն , անհակառակելի է ։ Այս մեզ սովրեցնողը , գերագոյն ձայն մ՛է ։ գերագոյն գործոյ մը մեզ կառաջնորդէ մեր բոլոր կարողութիւններն ու միտքերը ։ Այլ այս գործը , միայն մէկ քանիներով ի գործ դրուելիք երևակայական գործ մ՛է ։ Ինաւ երբէք մտքէ անցնելու չէ , զանի ի գործ դնել տեսնել ընդհանուր ընկերութեան վրայ , զի ամէն զոհ կամաւոր է ։ Ողորմութիւնն , անձնուիրութիւնն , անձնուրացութիւնը , բարեգործութիւնն օրինօք չհրամայուիր ։ Օրէնքը կպատուիրէ , կպահանջէ պատժոյ միջնորդութեամբ ։ ով կարող է , պատժոյ միջնորդութեամբ , ողորմել ստիպել ։ բայց եթէ , յանուն պատժական օրինաց ողորմութիւն պահանջուած է , այն ատեն հարկ մը կհամարուի ։ Այն ատեն ողորմութիւն չէ ։ Այն որ , այն ատեն աղքատին կողորմի , ոչ թէ ի սրտէ է , այլ բռնութեամբ պահանջուած պարտք մը ։

Ոմանք այս խօսքերը կապացուցանեն թէ , հաւասարութիւնն , այս յատկութեան մէջ ալ չգտնուիր ։

Պէտք չէ նաև զանի փնտռել ոչ ուժի և ոչ գեղեցկութեան մէջ ։ Ուժն ու գեղեցկութիւնն երկու բնական շնորհքներ են , զորս բնութեան ձեղինակը , խիստ անհաւասար կերպով տուած է մարդոց ։

Վեղեցկութիւնն և ուժն, ոչ միայն մէկ մարդէն միւս մարդուն մէջ կզանազանի, այլ մէկ սերնդէ միւսը, մէկ ժողովրդէ միւսը։ Այի և նոյն ժողովրդեան և մի և նոյն մարդուն մէջ, ամէն վայրկեան փոխուելու վրայ է։ Հազիւ կտեսնուի տղային վրայ, որուն ձևերն՝ դեռ անորոշ կերպարանք մ'առած են. իսկ կատարեալապէս կտեսնուին երիտասարդութեան մէջ. յետոյ, կուգայ հասնութիւնը, ծերութիւնն, որ ատեն գեղեցկութիւնն և ուժը կտկարանան, որ ատեն սերնդոց համար անկումն և մարդոց համար ծերութիւնը կսկսի։

Այսպարեսիրտ մարդուն համար ցաւ մ'ըլլալ պէտք չէ. դի ֆիզեգական դիմայ տգիտութեան դէմ, կրնանք հոգւոյն գեղեցկութիւնն յառաջ բերել, որ կվերթալերի ամէն մկուն զանի վաստիկ իր զգացումներովն ու գործերովը։ Հոգւոյն գեղեցկութիւնն է իղձի մաքրութիւնը, պատուոյ և իմաստութեան ճանապարհայ մէջ հաստատամտութեամբ յարատևելն է։ Արժնոյն ծերութեան դէմ կրնանք դնել ներքին երիտասարդութիւնը, մտքի և զգացմանց երիտասարդութիւնը, դի ծերութիւնը գիւրաւ տանելու դիպուած մ'է, երբ ժամանակին ժողոված է օրերոյ, անձնուիրութեան, յուսոյ, հայրենասիրութեան և հաւատոյ գանձեր։ Այիաւորէ բոլոր այս հարստութիւնները, կամաց շնորհիւ, և այն ատեն ծերութենէ վախնալ չենք, միշտ երիտասարդ պիտի մնաս, մինչև անգամ յետին ծերութեամբ, դի հոգին՝ մարմնոյն չնմանիր։ Արմինները միշտ դէպի գետինը կծռին. իսկ հոգին երբ իր դոյութեան պայմանաց հետևած է, միշտ երիտասարդ կմնայ։

Ուսոի չինտուենք նոյնպէս, հաւասարութիւնը, գեղեցկութեան և ուժի մէջ։ Եւ ոչ իսկ իմացականութեան մէջ կրնանք գտնել, Որոյ ճշմարտութեան համար խոսիլ հարկ չենք։ Կարելի՞ է գտնել զանի հարստութեան մէջ. արդարև ոչ։

Որովհետև հաւասարութիւնը չգտանք ոչ ֆիզեգական դասին մէջ, այսինքն գեղեցկութեան և ուժի մէջ։ ոչ իմացական դասին մէջ կամ մտաց կարողութեանց մէջ, անտեսական դասին մէջ, այսինքն հարստութեանց, պէտք է ուրեմն փնտռել զանի բարոյական դասին մէջ։ Եւ որովհետև բարոյական դասն ալ երկք բաներէ կբաղկանայ, պարտաւորութիւն, ազատութիւն և իրաւունք, փնտռենք զանի այս երկքին մէջ։

Պարտաւորութիւնն, այն օրէնքն է որոյ առջև ամէնքնիս ալ հաւասար ենք։ Երբ որ բարոյական խիղճը կըսէ ինձ թէ, "Մի ըներ ուրիշին այն բանն, զոր չես ուզեր որ ուրիշը քեզ ընէ", ինձ կսովրեցնէ թէ մի և նոյն օրէնքը բոլոր մարդոց կվերաբերի, ադբա-

տաց ինչպէս և հարստաց, մեծերուն և պզտիկներուն, թէ հրամայած է անցեալ սերնդոց, թէ նոյնը կկրկնէ ներկայ սերնդոց, և որ պիտի ընէ այնպէս, ապագային գալիք բոլոր սերնդոց։

Պարտաւորութեան օրէնքն յաւիտենական օրէնք մ'է։

Ամէն մարդ հաւասար է ասոր առջև, որովհետև յաւիտենական է, անխոտոր է։ Յաւիտենական է, յաւիտենական Աստուծոյ ծնած ըլլալուն. պարտաւորութեան առջև, ամէնքնիս գլուխ ծռելու ստիպեալ ենք. ամէնքնիս եղբայր ենք, հաւասար ժառանգորդ, որովհետև, մարդ կոչուողն, անկարելի է որ սոյն բեռէն ազատ մնայ։ Պարտաւորութիւն և իրաւունք են, մարդկին ուրիշ ամէն տեսակ արարածներէն զանազանողն, և ասոնք են մարդոց իրարու նմանեցնողն։ Կան կենդանիներ որ խելք ունին, բայց և ոչ մէկն ունի պարտաւորութեան զգացում։ Կան մեր մէջ, որ կգերազանցին իրենց խելքովը, բայց մեզ կհաւասարին կամ մենք անոնց կհաւասարինք երբ մտածենք թէ ամէնքնիս մի և նոյն պարտաւորութիւններն ունինք, թէ ամէնքնիս ալ հաւասարապէս ստիպեալ ենք արդար, բարի, բարեսիրտ, ողորմած ըլլալու, ամէնքնիս հաւասարապէս կպարտաւորինք ինքզինքնիս յարգել, ինչպէս և մեր գործերն։

Ամթէ զինուորին՝ որ պատերազմի դաշտին վրայ, դրօշակին պատիւը կմտածայ. է՞հ ուրեմն, ամթէ այն մարդուն, որ կմտածայիր բանականութեան և իմայականութեան գերագոյն ձիրքերն. ամթէ մարդուն, որ իր պարտաւորութիւններն իր կրից կզոհէ ևխիղճն ալ, իր շահուց։ Ահա, կգտնենք հաւասարութիւնը. նա ոչ կարողութեան, ոչ հարստութեան և ոչ մէկ առաւելութեան մը մէջ է. կգտնենք զանի մեր մէջ, մեր խղճին մէջ, մեր գործոց մէջ և մեր կենաց արժանաւորութեան մէջ։ Ահա, բարոյական դասին մէջն է, մեր պարտաւորութեանց զգացման մէջ, զանոնք կատարելու ունեցած միջոցներնուս ճշդութեան մէջն է՝ որ կկայանայ ճշմարիտ հաւասարութիւնն։ Ահա, ընութեան հեղինակն, Աստուած, մեզ պատիւ մ'ըրած է, որ և ոչ մէկը կարող է մերժել, զի ամէնուն բաժինն է, մարդկութեան ընդհանուր ժառանգն է. զի Աստուած է տուողը մեզ, պարտաւորութեան օրէնքը։

Բայց պարտաւորութիւնը, զանի կատարելու յատկութիւնը կըխլընդրէ, Ազատութիւնն։ Ազատութիւնն, որ ըսել է դէշութեան դէմ դիմանալու յատկութիւնը, կիրքերը զսպել, և մաքուր խղճի մը հնազանդիլ։ Ահա յատկութիւնն ալ, մեզ շնորհուած է, պարտաւորութեան հեղինակէն։ Ահա յատկութեան շնորհիւ է՝ որ գէշն ու աղէկն իրարմէ կզատենք, այս անեղծ յատկութեամբն է, զոր և ոչ մէկը կրնայ մենէ յափշտակել։

Ասի մենք յափշտակելն, արդարև, պարտաւորութեան օրէնքն, երկնային օրէնքն, մենք յափշտակել ըսել է, զմեզ, մեր նմանեաց կրից, իրենց հպարտութեան և ցանկութեան կոյր գործ-ձիքներն ընելու համար։ Բայց ինչպէս որ պարտաւորութիւնն անեղծ և սրբազան է, նոյնպէս է նաև ազատութիւնն, և հետևաբար մենք մեզի կվերաբերինք, կամ այն օրէնքին զոր կատարելու համար ստեղծուած ենք, և ոչ մեկուն կվերաբերինք։ Այո, և ոչ մեկին կվերաբերինք, և ոչ մեկը մեզ կվերաբերի, ուսկից կհետևի թէ, ոչ տէր և ոչ գերի ընդունելու ենք։ Տէր ընդունելով, մեր բոլոր պարտաւորութիւններն ոտնակոխ կընենք· գերի ընդունելով, կմոռնանք մեր բոլոր իրաւունքներն, և որովհետև սոխպեալ ենք մեր իրաւունքները պաշտպանել, վասնզի մեր պարտաւորութիւնները կատարելու միջոցներն են։

Ահա ուր է հաւասարութիւնն։

Ասոր համար է որ, ընդդէմ մեր հպարտութեան, ընդդէմ անողոք կրից, սա մեզացած է մարդկութեան գաղափարին մէջ, թէ բոլոր մարդիկ հաւասար են· և թէ ԱՄԻՆՔԻՒՍ ԱԼ ԵՂԲԱՅՐ ԵՆՔ· ··։

ՆԱԻՆԻ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

Սոկրատ, այս մեծ փիլիսոփան, որ նախնի փիլիսոփայութեան և բարոյականութեան ամենէն հռչակաւորն ու աշխարհածանօթն է, թողուց այնպիսի դասեր, որոնցմով մինչև այսօր կդաստիարակին երիտասարդութիւնն, ըսենք մարդիկք։ Կսովրեցնէր մանաւանդ ազէկ ապրելու եղանակներն, և այս ալ ամեն տեղ, հրապարակներուն, զբօսավայրներուն մէջ, ամենայն խոնարհութեամբ և մի միայն ի սէր մարդկութեան։ Սոկրատ տեսակ մը առաքեալ էր, որ իւր անձնուիրութեանը զոհ եղաւ, Աթինացի մեկ քանի փառասէրներու շահուն դալնելով։ Սոկրատ բնաւ դրութիւն չթողուց, բայց իր աշակերտներն (որոնցմէ մեկ քանիներն ալ լիստ հռչակաւոր եղան) ամէն ջանք ու ճիգ ի գործ դրին, իր անձն ու իր վարդապետութիւնները մեզ ծանօթացնելու։

Իր աշակերտներէն մանաւանդ մին, Քսենոֆոն, մեզ աւանդեց, իր յիշատակներուն մէջ, Սոկրատի դասերն, որք մեծապէս ծառայեցին նոյն ժամանակի Յոյն Ընկերութեան, և որք մինչև այսօր իրենց շահն ու օգտակարութիւնը կորսնցուցած չեն։ Ինչպէս Ընթերցողն իրաւունք պիտի տայ մեր ըսածին, ընտանեկան տնտեսութեան վրայ ըրած մեկ խօսակցութիւնը կարդալով որ կպարունակէ, նախնեաց բոլոր իմաստութիւնն։

Ազնուացուց, քաղաքականութեան, դրականութեան ու գեղարուեստից մէջ խիստ յառաջացած տունն էին, Ամէնքի մօտ, որ տունն, Լուսաւորեալ Եւրոպիոյ ճշմարիտ մայրաքաղաքն էր, Հարուստ քաղաքացի մը կապրէր։ Ան, հին բանաստեղծին խրատին հետեւելով, որ բարոյականութեան առնէն հին սկզբունքներն ոտանաւորի ձեւով խմբագրեց, կարգուելու առն, կատարեալապէս պարկեշտ և խիստ երիտասարդ կին մը ընտրեց, որպես զի կարող ըլլայ անոր, "աղէկ-բէն ընել ուվբեցնել"։ Ամուսինն հազիւ 30 տարեկան կար, և կինն ալ 18 կամ 20։ Զի այս էր նոյն տունի, ինչպէս և այսօրուան, բժշկաց և բարոյագիտաց, տուած խորհուրդը։ Սակրատ ամուսնոյն պատմել կուտայ իր ընտանիքին սկզբնաւորութիւնները, և ինչ եղանակ բռնելն, իր երիտասարդ կնոջ, խիստ ընտիր, անտես և կատարեալ մայր մը յօրինելուն։ Երբ ամուսնութեան մէկ քանի շաբաթներէն ետքը, զանի հաւատարիմ և իր կացութեան յարմար կզտնէ, ամուսինը կսկսի անոր դաստիարակութիւնն, որոյ համար պիտի տեւէր, իր երիտասարդ ամուսնոյն ծնողքներն, երկն Հոդուցած էին ամէն բան ընել։ Ընտիր ամուսինը, հետեւեալ կերպով կսկսի խօսիլ իր երիտասարդ կնոջ հետ։

"Ասկէ ինձ, կրնա, կարելի է, դուռ չես դիտեր թէ ինչ դիտաւորութեան համար քեզ հետ ամուսնացայ, և-ինչո՞ւ համար, եղբայրդ և մայրդ, քեզ ինձ կին տուին։ Կմտածես, կարծեմ, դուն ինձ, ես քեզի ընկեր և իրարու օգնական ըլլալու. արդարև մէկ կողմանէ, ես, իբրև մարդ ազատ, և դու քու ծնողքներէդ զատուելով, նոր ընտանիք մը կազմելու համար. և եթէ զաւակներ ունենանք, միատեղ պիտի աշխատինք զանոնք սնուցանելու և ազէկ մեծցնելու, որովհետև եթէ զաւկներիս բարի ըլլան, նոքա ևս, փոխադարձաբար, մեր ծերութեան օգնականներն ու պահապանները պիտի ըլլան։ Ասոր դեռ այս ժամուս համար, այս տունը, մեր ընկերութեանն է, զի ես իմ կողմանէ, ինչ որ ունիմ այս աշխարհքիս մէջ, ինչպէս և դու, քու հետդ բերածներդ, երկուքնիս ալ հասարակաց է, և ասոր համար պէտք չէ հաշիւ բռնել թէ, մենէ ո՞րն աւելի բան բերած է, միայն այս պէտք է գիտնալ, թէ երկուքնիս ալ որ աւելի անտես ըլլայ, նա աւելի հարստութիւն տուած պիտի ըլլայ մեր այս ամուսնական ընկերութեան"։

Ետեւնուի այս խօսքերէն, թէ որո՞նք են նոյն տունի, Ամենացի ընտանեաց իրաւունքներն, պարտքերը, նեղութիւններն ու զուարճութիւնները։ Կհասկցուի թէ, ամուսնութիւնն ըստ բախտի եղած գործ մը չէ, ինչպէս այսօր, այլ երկու ամուսիններու մէկզմէկու յարմար և մէկզմէկու համար ծնած ըլլալին. կսովրուի թէ ամուսինը միշտ

աւելի կրեր է , ըլլալով հասակաւ աւելի մեծ , մարմնով աւելի ուժով և նիւթական կացութեամբ աւելի հարուստ . բայց ոչնու ամենայնիւ , իր կինէն շատ բան կսպասէ , որովհետև կինն ալ ունի սրտի ձիրքեր , որովհետև գիտէ սիրել և սիրցնել տալ , որովհետև ներքին կենաց ճաշակին հետ , տաղանդներն ալ պիտի ունենայ : Երկու ամուսիններուն մէջ զաւակն ալ կապ մը պիտի ըլլայ , ինչպէս և աւելի հարստութիւն մը , և ապագային համար մեծ յոյս մը :

Երիտասարդ կինը պիտի սկսի , իր խնամքները չլսնայել , պահել ամէն տեղ և ամէն բանի վրայ կարգ , մաքրութիւն , տնտեսութիւն , խաղաղութիւն և միաբանութիւն :

Իսկ տան կարասեաց և անօթներուն գալով , ամուսինը , կնոջ երկու օրինակներ կպատմէ , զանոնք աղէկ պահել սովրեցնելու համար , նաւաստեաց և զինուորաց , ընկերութեան երկու պատմութիւնները :

Պատերազմն ու դաշտային կեանքը , զինուորաց զանազան խումբին մէջ , աշխատութեան , ընտիր տնօրինութիւն կպահանջէ . բայց մանաւանդ նաւի մը ամէն կարգաւորութիւնը մեծ արհեստ մ'է , որ կտնտեսէ նաւին տարածութիւնն , և ամէն փոքր բաներէ օգուտ կքաղէ , նաւաստեաց պահպանութիւնը , գործողութեանց կանոնաւորութիւնն և ճամբորդաց հանգստութիւնն ապահովցնելու համար : Այդ միջոցին , Ընթերնքի նաւահանգստին մէջ , օտարական նաւ մը կգտնուէր , ուր ամէն մարդ կերթար պտտելու , (ինչպէս այս օրերս , Լրքունի պալատին դէմ կնցող Ամերիկայէն եկած մեծ նաւը) : Այն երկու Ընթերնացիները , Յակրատ և իր բարեկամը , նաւն իրենց տուն կնկատեն , ցուցնելով թէ ինչպէս ամէն բան տեղին տեղը դրուած ըլլալով , առանց դժուարութեան ուզուած բանը պիտի գտնուի , չըտրոլ պիտի հասկըցուի կորսուածն ու չեղածը , "կորսուածին տեղն անգամ , ինքնիրեն խմաց պիտի տայ , իր տխրութեամբն . և ամէն բանի տեղը ճանչնալով , բնաւ դժուարութիւն չպիտի ունենանք , մեկէն պետք եղած առները գտնելու : "Հետդ ," ինչ գեղեցիկ բան է , տան կարասեաց ամէն բաներուն , անօթներուն , գործատներուն տեղին տեղը կարգալ , կանոնալ շարքն :

Վարժարանապետ մը , իր գործարանին մէջ գործ յառաջ տանելու համար , պետք է գիտնալ հրամայել , և գործաւորաց աշխատութիւնն առաջնորդել : Այս մասին ալ , օրինակ մը կրնայ ունենալ ամուսինն իր կնոջը տալու . պիտի առաջնորդէ անոր , բեթակին մէջ թագուհի մեղուին օրինակին հետևելու . (ինչ գեղեցիկ և ընտիր օրինակ) . պիտի սովրեցնէ անոր հնազանդեցնել ամենքն ալ , ամենէն

սիրուելով : Ծառաներէն սիրուելու համար, տան կինն, ոչ միայն գոհ պիտի ըլլայ տան աշխատութիւնները կատարելու, այլ պանդխտութեան եթէ հիւանդանայ : Ընթերցողը պէտք է դիտայ թէ, ծառայ ըսելով, բնաւ հասկնալու է, թէ նոյն ժամանակի մէջ գերիներն էին ծառայողները. սոյն ատենի, այնչափ լուսաւորեալ ընկերութեան ամենէն մեծ վէրքերէն մին էր գերութիւնը : Օր մը կողմէն պատերազմը, միւս կողմանէ օրէնքները զանի կպաշտպանէին : Գերկրագործութիւնն ու ամէն տեսակ արհեստք գերիներու գործն ու աշխատութիւններն էին : Այսու ամենայնիւ, մանաւանդ Աթէնքի մէջ, ամէն ուրիշ քաղաքներէն աւելի, գերիներուն հետ խիստ քաղցրութեամբ և մարդկօրէն կվարուէին. գործնական ուսին վրայ, բեռով անցնող գերիի մը, երբ ազատ մէկուն կհանդիպէր, այս վերջինը կանչ կառնէր, որպէս զի գերին հանգստութեամբ անցնի :

Այն ժամանակի ընտանեաց մէջ առաջին առաքինութիւնն էր պարկեշտութիւնը. բայց տղայութենէն իվեր մէկ պակասութիւն մը վատակած էր. այն էր դէմքը ներկել (ինչպէս այսօր շատ կողմեր ինչպէս և մեր մէջ). տեսակ մը կօշկներով հասակն երկեցնել կաշխատէր : Աթէնացի ամուսինը կաշխատի այսպիսի ունայն փառասիրութենէ հեռի պահելու համար պահարակել քաղցրութեամբ, և կսովրեցնէ թէ, գեղեցիկ մնալու համար, միշտ ընութեան մօտ ապրելու է : Կինոջ մը առաջին շնորհքն ու գեղեցկութիւնն է երիտասարդութեան և առողջութեան թարմութիւնը. պարզ և մաքուր հագուստներով ժամանակ անցնելն. առաւօտուն խիստ կանուխ հրլելով աշխատութեան սկսիլ. այս եղանակով միշտ առողջ պիտի մնայ և ուշ ծերանայ : Ընշուշտ պիտի ծերանայ, որովհետև ասի բնական օրէնք մ'է. բայց ասոր պէտք չէ վախնալ, որ իր ամուսնոյն սէրը պիտի կորսընցնէ. " պէտք չէ վախնալ, կըսէ անոր, թէ դուն, այն ատեն (ծերութեան) ընտանեաց մէջ աւելի պակաս պիտի սիրուիս ու յարգուիս. այլ ընդհակառակն, աւելի հաւատարիմ պահապանը պիտի ըլլաս. դի ճշմարիտն ըսելով, ինչ որ գեղեցիկ և բարի է մարդոց կենաց մէջ, իրենց առաքինութեան արդիւնքն է ; և ոչ թէ երիտասարդութեան և գեղեցկութեան :"

Այսպէս պէտք է խօսիլ և ղգալ ընտիր ու պարկեշտ ամուսինն. և եթէ կինն իր կնոջ համար այսչափ պահանջող խրատատու մ'էր ; կինն իրեն համար ալ, նոյնպէս և աւելի խիստ էր : Յուժկալ և աշխատասէր, ամենէն կանուխ կհրլէր : Եթէ քաղաքին մէջ տեսնելիք գործ մ'ունէր, (դի միւղը կբնակէր) դեռ քաղաքացիք անկողինէն

չելած , կերթար ուշ չմնալու համար , և ընդհանրապէս ոտքով կը-նէր այս ճամբորդութիւնն , իբրև մարմնական կրթութիւն : Եթէ ձի նստէր , չէ թէ մարմինը չհոգնեցնելու համար էր , այլ ընդհակառակն , ամէն գէշ ճամբայները կրնտրէր , տեսակ մը պատերազմի պատրաստութեան , դժուարութենէն սովորելու :

Այսպիսի ամուսնոյ մը կինն անշուշտ երջանիկ ըլլալուն և ապրելուն տարակոյս չմնար , ինչպէս կհաստատէ փիլիսոփայ պատմաբանը :

Միջերկրականի ուրիշ եզերքի մը մօտ , այն միջոցին՝ որ Հռովմայ կյառաջանայ իր ղինուորներովն , Հաննիբաս երեք ժամերուն վրայ իր յաղթութիւնները տարածելու . իտալացի զինուորք իրենց մարմինը կուժովցնէին , ինչպէս յոյնք , դաշտային աշխատութեամբ . ունէին միևնոյն ժուժկալութիւնը , տաքի , ցուրտի դիմանալու սովորիլ , միևնոյն մարմնական կրթութիւնները , որք մարմնոյն զօրութիւնները կըկրկնապատկեն և տնական անահնութեան միևնոյն սկզբունքներով կմեծնային : Իտալացի երկրագործը , հետևեալ սա առածը բնաւ չէր մոռնար , զոր ամէնքնիս ալ ունենալու էինք , հարուստ , աղքատ , գիտուն և գործաւոր : "Տան մէջ անհոգութիւնը , հսկողութենէն աւելի ծանր և դժուար է . "ուրիշ խօսքով ," տան մէջ , կարգ կանոնը , խառնակութենէն աւելի դիւրին է :" Նոյնպէս կկարդացուի Հռովմայեցի հին պատմաբանի մը գործոց մէջ , հետևեալն , որ խիստ ուշադրութեան արժանի է : Դերութենէ ազատող մը (ուշադիր ըլլալու է այս օրինակին , որ գերի մը իր ազատութիւնը գտնելով , իր ազատութեան արժանիքը պահել գիտցեր է) ամուսնանալով ընտանեաց հայր , և բաւական ընդարձակ երկրի մը տէր կըլլայ . մէկ խօսքով ամէն գործերն յաջողութեան մէջ , երջանիկ կապրի : Դրացիք , ասոր յաջողութենէն նախանձելով , որոնց դաշտերը չոր և փուշերով լի էին , զինքը կրամբասէին , իրենց թշուառութիւն և անյաջողութիւն բերելով , զանազան կախարդութիւններով , որոյ համար մեր աշխատասերը դատի կկոչուի : Որոշեալ օրը կուգայ ատեան , հետն առնելով իր կինը , զաւկները , ծառաները , կովերն և երկրագործական գործիքները . կցուցնէ իր գեղջական ընտանեաց դեղեցիկ առողջութիւնն ու առոյգ դէմքերնին , աղէկ սնուցեալ և մաքուր պահուած կենդանիներն , իր արօրներուն և երկհանի բրիչներուն փայլունութիւնը բոլոր դատաւորաց աչքը կխոթէ . յետոյ " ահա կըսէ , Հռովմայեցիք , իմ կախարդութիւններս ու գաղանիքներս . ասոնցմէ զատ , անկարող եմ ձեզ ցուցնել , իմ դաշտերուս այսչափ բերրի ընող քնհատութիւններս ու քրտինքներս , ընթերցողը կրնայ հասկնալ , թէ , այս խօսքերուն վրայ , դատաւորը բառ մ'ալ արտասանելու անկարող ըլլալով , ազատ կհռչակուի զինքն :

Ա.յսպէս , Հին աշխարհիս , ամենէն երկու մեծ ժողովրդոց մէջ ալ , հայրենասիրական և երկրագործական առաքինութեանց ճշմարիտ դպրոցն էր , կարգաւորեալ տուն մը , երկրագործական զանազան ըզբաղմանց մէջ ։ Արդարև , ընտանեաց ծոցն է որ , սիրտերը կ՚օրինուին . հոն կսովրուի , քաղաքին դիւրին զուարճութիւններէն հեռի , թէ ի՞նչ է ճշմարիտ հարստութիւն և ի՞նչպէս կտացուի , այսինքն աշխատութեամբ և խնայողութեամբ . հոն կսովրուի նզանականաց անբաւ բեխառնութիւններն ու փոփոխութիւնները մաքէ հանել , և ճանչնալ , թէ , մենէ վեր , գաղտնի օրէնքներ կան , որոնց առջև , պէտք է որ մեր կամքերը հնազանդին . հոն մարդս կըլլայ և կմնայ կրօնասէր առանց դժուարութեան . հոն վերջապէս , ընտանեաց ծոցն է որ ամէն պարտաւորութիւն , ամէն վիշտ և զուարճութիւն , մեզ զՎ՚ստուած մտքէ հանել կատաջնորդեն ։

Շարունակելի ։

ԱՄԷՆ ՏԵՍԱԿ ԱԾԽԱՏՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

ԻՄԱՑՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՋԴԵՑՈՒԹԻՒՆՆ

Ա.յս խնդիրը փիլիսոփայական խնդիր մ՚ըլլալուն չեմ վարանիր , մեր Սիրելի Ընթերցողներուն ներկայացնել ։ Իրաւ է որ՝ ամէն խնդիր ամէն գլուխներու համար ըմբռնելի չէն, որովհետեւ ամէն խնդիր , ո՛ր գիտութեան որ կվերաբերի , նոյն գիտութեան տեղեակ ըլլալու է զանի (խնդիրը) հասկընալու . բայց այսու ամենայնիւ ամէն գիտնական խնդիրներ, թէ ֆիզիգական ըլլան եւ թէ բարոյական , կրնան հասկցուիլ Աստղաբաշխութիւնը , զօրօրինակ , առանց սոյն գիտութիւնն ուսանելու , անկարելի է երկնային մարմնոց ընթացքն ու շարժումը հաշուել , եւ նոցա արագութեան կամ չարժմանց մէջ ըրած փոփոխութեանց մաթեմաթիքական հաշիւը տալ . այսու ամենայնիւ ամէն ոք պէտք է եւ իրաւունք ունի գիտնալ եւ սովրիլ , թէ Երկրագունդս որոյ երեսը կբնակինք , հաւկըթաձեւ գունդ մ՚է , թէ Արեւի շուրջը կդառնայ , ուսկից կառնու տաքութիւնն ու լոյսն եւայլն ։

Ա.յսպիսի ժամանակի մէջ , այսպիսի նախնական դիտելիքները , պէտք է ընդհանուրքն ճանչցուած ըլլան . պէտք է զանոնք ուսումնասիրել ։ Ինչ որ ըսինք Աստղաբաշխութեան համար , նոյնը կրնանք կրկնել անտեսական դիտութեան համար ։

Զի այս վերջինին, տնտեսական դիտութեան մէջ ալ, այնպիսի խնդիրներ կան, զորս ամէն ոք չկրնար հասկնալ, առանց սոյն դիտութեան ուշակերտելու։

Հիւանդութեանց տեսակը ճանչնալու, զանոնք դարմանելու եղանակը դիտնալու համար պէտք է, տարիներով կեանք մաշեցնել բժշկելու համար. բժիշկ ըլլալու է, եւ ոչ թէ ինչպէս կտեսնուին ամէն քաղաքներու մէջ ծերբեծուծ և ոճրագործ բժիշկներ, որք առանց անդամազննութիւն դիտնալու, անդամոց, հիւանդացած բնազննական պաշտօնները դարմանել կհամարձակին. —այս կէտերը թէեւ կարեւոր են, բայց խընդրոյս նպատակէն դուրս ըլլալուն, առայժմ զանց ընելով, շարունակենք մեր խօսքն, ըսելով թէ, եթէ ամէն ոք բժիշկ չկրնար ըլլալ, սակայն պէտք է եւ պարտաւորեալ է, իր անձը խնամել, հիւանդացնող պատճառներէն հեռի ճնալ, դիտնալ թէ երջանիկ ծովը ծոնելը, առլըճան կբերէ. ըմպելեաց օգի խմելը, տաքինը խոնաւորել է. խոնաւ բնակարանները, ոջլոտիչ ոջիլներ են. եւայլն եւայլն։

Հարցնենք թէ, բնութիւնը մարդուս համար ստեղծուա՞ծ է։

Ինչ որ ալ ըլլայ, այն է թէ մարդս, երբ առաջին անդամի համար բնութեան առջեւ կելլէ, միշտ ղանի քիչ աղաս եւ քիչ բարերար կգտնէ։

Հունձք ինքնին չեն բուսնիր, եւ ոչ դինին կուգայ սեղանին վրայ. պէտք է, ըստ առածին, թէ մարդս, իր ճակտին քրտինքովը իր հացն ուտէ։ Ա.յն դաշտերուն մէջ, ուր տէր եղած չէ, ուր բնութիւնը միայն կտիրէ, ամենէն բերրի հողերը, դարերով, մեծ ու խիտ անտառներով կզոցուին. բայց եւ այնպէս հոն միայն կացինով կրնայ մտնուիլ, ուր ամենէն սոսկալի եւ թունաւոր չորքոտանիները կտիրեն։ Ա.յն հովիտներն, ուր կծուղուի բուսական երկիրը, գետերն իրենց ջուրերն առատօրէն կտարածեն, եւ ամենէն ջնասակար տենդեր ծնող կազերու աղբիւր եղող մօրեր կծածկեն բուսական հողն, որ կրնար ամենէն բերրի ու հարուստ հունձք տալ։ Գետերը ձովկերով կվխտան, բայց եղերքները չմտեցուիր, մարդակեր եւ թունաւորիչ չորքոտանիներու վախէն։

Գրեթէ ամէն տեղ թոյները գործածելի է. այնպէս որ եթէ երբեք միայն այս աշխարհ նկատուէին, պիտի հարցուէր, թէ ինչպէս ըրած է հին ինկլուտիայից մին, եթէ բնութիւնը, մարդուս համար մայր կամ մօրաքոյր մ'էր:

Այս բնութեան առջեւ, դիր նախնի մարդն: Անշուշտ կայր գօրութեանց տակ պիտի ընկճուէր, չկարենալով յաղթել եւ տիրել: Ինքզինքը, շուրջ եղածներէն տարբեր պիտի զգայ եւ պիտի ըլլայ երկչոտ եւ տկար, այս է ահա վայրենւոյն վիճակը: Պիտի պատրաստուի ծախուիլ ինչ որ ունի, կենաց ամենէն նախնական պիտոյքները հոգալու: Եթէ անօթեւնայ, կպարտաւորի բոլոր օրը քալելու, եղն հալածելու համար ճագարն ապաստանած դետնախորի մէջ մնալու տաեն, մինչեւ որ իր իմացականութիւնն իրեն տայ բերդն ու նետեր շինել տալու: Եւ երբ այս առաջին ղէնքերուն տէր ըլլայ, պէտք է նաեւս որ, իր ժամանակին եւ աշխատութեան մեծագոյն մասն որսորդութեան կամ ձկնորսութեան յատկացնէ: Պատուղ մը ունենալու համար արմաւենի մը կոտրել կպարտաւորի, կտիպտալի ժամերով անտառաց խորերը ժուռ գալ, ուտուելու յարմար արմատ մը գտնելու:

Բնակարան մը չինելու համար, պէտք եղաւ նախ տապար մ'ունենալու դաղափարը ծնիլ. եւ կուզէ՛ք գիտնալ թէ ինչպէս նախնիք զանի գտան: Կայծքար մը ուրիշ կայծքարով կտրեցին, կամ խիստ տանչանօք եւ հոգնութեամբ քար մը ուրիշ քարով մը մաշեցուցին, եւ երբ քարին մէկ կողմը բարակցուցին, բայց դեռ չդիտնալով ինչպէս զանի մեղեխաել, ծառի մը տերեւին վրայ ճեղք մ'ընել երեւակայեցին, հոն մեխել իրենց տապարն, եւ ամենայն համբերութեամբ սպասել, երկու տարիներ եւ աւելի, մինչեւ որ ծառն, իր վերքը գոցելով, քարն իր հեղուկովը շրջապատելով, զանի իր տերեւին հետ կցելու, այն տաեն միայն, որ զանի կտեւով, կարող կըլլային մեղեխաեալ տապար մ'ունենալու: Ինչ համբերութիւն եւ որչափ ժամանակ այսպիսի գործիք մ'ունենալու համար, որ քան ինքեան որչափ պարզ կերեւնայ:

Պէտք է դիտնալ թէ գարերէ ետքն է որ գործիքները հնարուելով մարդոց մէջ տարածուեցաւ: Առաջին գարու-

մարդոց մէջ, միայն քաղեղէն գործիքներ կգտնուէին, երկրորդ ժամանակի մէջ, նախ ամենէն դիւրաձուլ մետաղներու գործածութիւնը ճանչնալ սկսուեցաւ, զոր կկոչուի պղնձի դար։ Երրորդ միջոցի մը մէջ վերջապէս, ուսկից ի վեր ամենէն սերտ մետաղները գործածել սկսուեցաւ, այս եղաւ երկաթի դարն, որով մարդս աւելի տէր եղաւ բնութեան։ Որչափ դարեր անհետցին այս երեք միջոցներն, այնքան որչափ դարեր պէտք եղաւ մինչեւ որ մարդկային խնայականութիւնը դիտցաւ այս նիւթերէն օգտիլ, զորս ծածկաւած էին հողին մէջ։ Ասոնց ճիշդ ժամանակներն որոշել դժուար է, եթէ չէ անկարելի, բայց այսու ամենայնիւ կրնանք ըսել թէ, մարդկութեան այս առաջին գործիքներն ունենալու համար խիստ երկար տարի անցաւ։

Նոյն ինքն երկաթով կամ պղնձով, մարդս դեռ տակաւին տարրնեղութեան մէջ, բնութեան առջեւ խիստ տկար էր։ Հարաւային Ափրիկէի վայրենիներն այսօր երկաթ ունին, իրենք իրենց ձեռօքը կշինեն եւ կթափեն, այսու ամենայնիւ ինչ թշուառ վիճակի մէջ կապրին։ Տուներնին կուղբերու հիւղերուն կնմանին որք չհետաքրքրեն իրարու մէջ անցած տեղերնին։ Իսկ դեռեր չգտնուած տահմանները մէջ, ինչպէս Քալահարի անուն անապատը զոր օրինակ, կանանց ամենէն անտանելի ղբաղմունքներէն մին է, ընտանեաց պէտք եղած ջուրը ճարել, որը կերթան զանի ժողվել դեռեւի տակերէ։ Որչափ ծանր աշխատութիւն եւ տանջանք պահաս պիտի ըլլար, եթէ չըհորներ չինել մտածէին։

Իսկ ինչ մեծ տարբերութիւն կտեսնուի լատատութեամբ տղայի մէջ, եւ այս տարբերութիւնը կկայանայ չէ թէ մարմնոյ առաջադիմութեան եւ կորովութեան կոչմանէ զի, ինչպէս յայտնի է թէ վայրենի մը քանի քանի անգամ ուժով է եւ բռնապէտ մը։ Զնոյնպէս մանաւանդ սա նախապաշարմունքն ալ որ արմատացած է թէ, վայրենին մարմնական եւ զգայարանական աւելի յատկութիւններ ունի, ինչպէս, ականջի սրութիւն, աչադրնթացութիւն, հետաքրքրութիւն, զորս չունի լուսաւորեալ մը։ Կարելի է թէ, որ եւ է կարողութիւն մը, չարունակ գործածելով չատ աւելի կատարելագործուի.

բայց, այստ ամենայնիւ, փորձով ապացուցուած է թէ վայրենիին մարմինը, լուսաւորեալին մարմնէն աւելի ուժով չէ։ Ահա մասին չատ փորձեր ըլլալով, հաստատուած է թէ, Ամերիկոյ Բօ-ռուժ ցեղերը (կարմիր-մորթի), եւ Կանժի Հընդիկներն, եւրոպացի դործաւորի մը չափ, ծանր բեռ մը վերցընելու կամ երկար ատեն աշխատելու կարող չեն. նոյնինքն Եւրոպիոյ զանազան ազգաց մէջ, ամենէն աւելի աշխատողներն են հարուստ ժողովուրդներն, ինչպէս Անդղիոյ, ուր տեղի դործաւորն ամենէն աւելի կաշխատի, ուր աւելի վաստկելով, ամենայն հանգստութեամբ եւ առատօրէն կապրի։ Ասոնի վերոյիշեալ նախապաշարումն իրաւացի եւ ճշմարիտ չէ։

Այստ ամենայնիւ չանարդենք մարմնական կորովութիւնն, որովհետեւ ընդհանրապէս խօսելով, առյդ կաղմուածքի մը նշան է, եւ թէ մարդուս, (հարուստ ըլլայ կամ աղքատ), այս աշխարհիս մէջ, ունեցած եւ ունենալիք հարստութեան ամենէն թանկագինն է ասոնք, ինչպէս կըսէ, իտալական առածը, թէ Առողջութիւնը հարստութիւն է։

Մարդուս դէրազանցութիւնն, իր մարմնոյն ֆիզիքական ուժին վրայ չկայանար. այլ միայն իմացական յատկութիւններուն է, որ այս աշխարհիս վրայ կտիրէ։ Եթէ խիստ ծանր քար մը, անկարելի կըլլայ տասնէն աւելի ուժեղ մարդոց, զանի վրանը ինչ չարժելու, մեկ քանի հոգի, չըլլալով այնքան ուժեղ, եթէ ունենան բառնալիքներ, անմիջապէս եւ խիստ դիւրութեամբ քարն ոչ միայն կշարժի, այլ կտեղնափոխէ։ Իրաւ է որ բառնալիքով քարը վերցնողներուն թիւերն ալ աշխատութիւն կրած են, բայց որչափ քիչ է բաղդատութեամբ, առանց բառնալիքի քար վերցնել ուղողներուն աշխատութեան եւ հոգնութեան հետ։

Արդարեւ որչափ որ ուժեղ ըլլայ մարդուս մարմինն, աւելի ուժեղ կըլլայ եթէ աշխատութիւնն իմացականութեամբ առաջնորդուի։ Ըսածնիս օրինակներով բացատրենք։

ԹՈՒՐՔԱ

ԸՆՏԻՐ ԱՌԱՁԻՑ

Մարմնով եւ մտքով առողջ մնալու համար, պէտք է, մարդկութեան ընդհանուր գործոց հետ զբաղիլ, օրնել նմանին, եւ սիրել զընկերն։

Աչխատելու է միշտ որ հաւատարակչռութիւնը պահուի թէ ի ներքուստ եւ թէ յարտաքուստ։ Այս հաւատարակշռութիւնն, որչափ որ կարելի է կամաք, բարեխառնութիւնն է ըստ ամենայնի։

—Առողջարար հանգստութիւնը պահելու համար ուժ եւ խորին բարոյականութիւն պէտք է, դի կենաց ամէն տեսակ դժուարութեանց մէջ համբերութիւն կուտայ, որ ճշմարիտ երջանկութեան, կարեւոր սկզբունքն ու պայմանն է։

—Կիրքերն այնքան ջեռուկար չպիտի ըլլային, երթէ զանոնք չափաւորել կարելի ըլլար։

—Անձնական փորձառութիւններս, կըսէ պարոն Ֆէօշթըրլեպըն, սովրեցուցին ինձ, թէ մուածելն ալ կապի մը նման ճնշմամբ կիսախի։ Երբ ուղեղն բոլորովին չվտիտած ալ ըլլայ, մուածելն ազատ եւ մաքուր կմնայ, միայն իր աղդեցութիւնը կխանգարի։

—Կասկածն, որ ամէն զգայողութիւններուն ամենէն դէշն է, յուսահատութեամբ կվերջանայ. ասի խիստ ճշմարիտ ըսուժըշկով միջոց մ'է։

—Կան երջանիկ ժամեր, որ առանց մարմինը մտքի կհնազանդի, այնպէս որ անձնական ամէն պիտոյքներն ալ կմոռնայ։ Այն առեն բոլոր մեր կարողութիւնները կծաւալին եւ կգործեն ամենայն ազատութեամբ, ինչպէս ծով մը, որ առանց արգելքի տեսանելի մեկ եզրէն, միւս անտեսանելի եզրը կտարածէ։ Երջանիկ է այն՝ որ այս կարողութիւնն ունի, եւ զանի դործածել գիտէ։

—Բնութիւնն իր վէրքերը կբժշկէ. բայց երբ մարդս իր ձեռօքը պահպանութիւն կընէ, պէտք չէ դանգատիլ։ Հոդւոյն ցաւերը մեղմացնելու համար, բաւական չեն բնութեան խաղաղութիւնը, գեղերուն ընթացքն, անտառին լռութիւնն, երկինքն կապուտն եւ յաւիտենական գեղեցկութեան տիեզերական ներդաշնակութիւնն։

—Կանգնի երկարելու սրհետս մը կայ. սնունք որ պահի

կճանաչեն, ասիկիկ պէտք են աւելի կեանքը տանելու առ-հասարակ:

—Կեանքն երկարելու արհեստին ամենէն մեծ գաղտնիքն է, զանկ չկարճասերը:

—Աչխատասիրութիւնն առողջարար ըլլալու համար, երեք անհրաժեշտ պայմաններ կան: Ա. պէտք է որ ճշմարիտ չափը պահուի, եւ ամէն չափազանցութիւնէ հեռի կեցուի: Բ. թէ միտքով աչխատուի: Գ. հանդիստ առնել չմոռցուի, եւ թէ աչխատութիւնները փոփոխական ըլլան: Ա. յս է ահա մեր մտաց բնութիւնը, դի փոփոխութիւնը, հանգստութենէն աւելի օգտակար է:

—Քաղաքական մարդու մը համար, միխիթարութիւնն առողջարար չէ, դի զանկ կակուղացնէ: պարտաւորութիւնն է իր միակ եւ ճշմարիտ միխիթարութիւնն: Անվախճանը փափաքիլն, առհասարակ եղերքները տգիտանալ է:

—Ինքզինքը չճանչնալ ուղիղը, գայթութեան նպատակը չճանաչել է:

—Միշտ մտածել, միշտ մտիկ ընել, միշտ սովրիլ, առանցմով է որ կապրինք. այն որ բանի մը չփափաքիր, բան մը չսովրիր, արժանի չէ ապրելու:

—Համբերութիւնը տկարութեան թիկունքն է, ինչպէս անհամբերութիւնն ալ, ուժի կործանումը:

—Գեղեցիկը մեր խուզարկութեան եւ սիրոյն արժանի է. դի գեղեցիկն, ազնկութեան եւ առողջութեան մնուդն է:

—Գիրքերն ամենայներ են, որոնցմով աչխարհքը կաեսնուի, տկար աչքեր համար կարեւոր են, զորս կուժովցնեն եւ տեսքը կպահեն, այսու ամենայնիւ պէտք է զգուշանալ զանոնք գործածելէ:

—Ամէն բուռն փափաք կկատարուի. ասի մեծախօսութիւն է. այսու ամենայնիւ հրաշագործ միխիթարութիւն մ'է:

—Տխրութիւնը մարդուս ներսէն յառաջ կուգայ. եւ որ դինքը կկործանէ. խակ զղջման պատճառը դրսէն կուգայ, եւ առողջութեան օգտակար է:

—Գիտցիր կամենալ, ըրէ ինչոր կպարտաւորիս. ահա՛ երկու խօսքերով բարոյական առողջարանութիւնն:

Գաւառներէ եկած մէկ քանի նամակաց հրատարակութիւն այս անգամ տեղ չունենալով, յաջորդ թուոյ թողուցինք:

ՑՈՒՑԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ

1· Կոստանդնուպոլիս· — Ամսաթերթիս Գործակալութեան տեղեակ է Ղալաթիա, Տէյիրմէն խան· թիւ 43· —
2· ԻԶՄԻՐ· Պ· Մ· Մամուրեան:
3· ՍԱՄՍՈՆ· Խալատուր Աղայ Սալեեան:
4· ՏՐԱՊԻԶՈՆ· Խ· Ա· Էլմասեան:
5· ՊՐՈՒՍԱՅ· Սեպուհ Աղայ Անդրէասեան:
6· ԹԷՓԻՐՏԱՂ·
7· ԻԶՆԻՄԻՏ· Աբրահամ Ա· Աղայ Մատթէոսեան:
8· ԱՏԱԲԱԶԱՐ· Տիգրան Աղայ Պօյաճեան:
9· ԷՏԻՐՆԷ· Թորոս Աղայ Յովհաննէսեան:
10· ԿԷՑՎԷԻ ՄԻԶԱԴԻՒՂ· Մարտիրոս Աղայ Մահտեսի Ադամեանց:
11· ՊԱՂՉԷՀԻՍԿ Մկրտիչ Աղայ Տ· Յակոբեան:
12· ՓԵՐԱՍՕՆ· Ա· Յ· Աղայ· Վէլէտեան:
13· ՍԵԲԱՍՏԻԱ· Անդրանիկ Էֆէնտի Վարդանեան:
14· ԷՐԶԻՆԿԵԱՆ· Սիւրէն Գ· Ահարօնեանց:
15· ՀԱԼԷՊ· Նիկողոս Աղայ Տ· Մարգարեան:
16· ԱՐԱՊԿԻՐ·
17· ԹՈՂԱԹ Գէորգ Աղայ Խատէմեան:
18· ՇԱՄ· Մ· Յարութիւն եւ Յովհաննէս Փալէմբեարեանց:
19· ԱՏԱՆԱ· Միհրան Աղայ Մկրտիչեան· Ժամագործ:
20· ԿԱՐԻՆ· Ս· Սեպուհ Մճացականեան Աղայ Վարժապետեան եւ Մարտիրոս Աղայ Բրուսեան:
21· ՎԱՌՆԱ· Գրիգոր Ց· Մարուտեան:
22· ՎԱՆ· Կարապետ Աղայ Նատանեան:
23· ԵԱԶ· Խ· Գարագաշեան եւ Պ· Լուսիկ Սրմագաշեան:
24· ՊՕՓՈՒՇԱՆ· Յարութիւն Մ· Աղայ Յակոբեան:
25· ՌՈՄԱՆ· Դաւիթ Աղայ Պալասան:
26· ՓԱՐԻԶ· Մ· Ներսէս Ս· Մեզպուրեան rue St· Jacques· N· 161:
27· ԿԱԼԿԱԹԱ· Յովհաննէս Աղայ Ավետեան:
28· ՊԱՏԱՎԻԱ· Գրիգոր Աղայ Նահապետեան:
29· ՖԻԼԻՊՊ· Նշան Մ· Աղայ Շիլմանեան:
30· ԹՈՒԼՉԱ· Աբրահամ Աղայ Բօբովիչ:
31· ՄԵԾ ՆՈՐ ԳԻՒՂ ՓԱՐԻԶԻՒ· Տ· կարապետ Քահանայ Պէօճեկեանց:
32· ԿԱՐՍ· Արժանապատիւ Գրիգորիս Վ· Առաքելոդ վիճակին կարսի:
33· ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԱՓՕԼ· Գէորգ Աղայ Էնրամճեանց:
34·
35·
36·
37·
38·
39·
40·

ԱՄՍԱԹԵՐԹԻՍ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Ա· ԱԲԼԻՒԱ, հրատարակուած ամեն անգամ ը, և բռնի՝ 32 էջեւ,

Բ· Բաժանորդագրութիւնը պարեկան է·

Գ· Տարեկան գինը ԿԱՆԽԻԿ ՄԻԿ ԱՐԾԱԹ ՄԵՃԻՏ է·

Դ· Մեկ նուոյն գինն է ԵՐԿՈՒ ՂՐՈՒՇ, և ուղղը կրնայ ձեռք առնել ամեն ատեն, առանց բաժանորդ գրուելու·

Ե· Դրամը նշանակելիք ընդունուած ճամբան ձեռքն առնողին վերյ է·

Զ· Ամսաթերթին վերաբերեալ նամակ և յօդուածք հեղհեղալ հասցեով պէտք է ուղղել·

Տոքթօր Մ· Բ· Իւթուճեան, խմբագիր սկզբին ամսաթերթի· Կոստանդնուպոլիս· Ղալաթիա· Տեյիրմէն խան· թիւ- 13·

Docteur M. P. Utudjian. rédacteur du *Guiliguia*
Revue Hygiénique Arménienne.
Constantinople, Galata, Deyirmen han N°. 13.

Ամսաթերթին խմբագիր, Տոքթօր Մ· Բ· Իւթուճեան կը ձանձրացնէ հասարակութիւնը, որ ամեն երեքշաբթի ձեռք 6էն մինչև 12 չորս կնոջ ներկայ ըլլայ·

Ինչը պահանջ ուղղակի կրնայ իր դառնը Մասուլճապուճի թիւ- 33ը գրնել ամեն օր մինչև ձեռք 2ն առաւօտեան, կամ նոյն դաշ, Ղալաթիա, Տեյիրմէն խան թիւ- 13 -էնեհայը·